

УКРАЇНСЬКИЙ І РОСІЙСЬКИЙ МОВНО-КУЛЬТУРНІ ВЕКТОРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: РЕАЛЬНІСТЬ, ПОЛІТИЗАЦІЯ, МІФИ. І

У червні цього року виповнюється 60 років докторові філологічних наук, професору, завідувачеві кафедри загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету, заступникові головного редактора журналу «Мовознавство» Олександрові Онисимовичу Тараненкові. О. О. Тараненко відомий своїми працями з різних питань мовознавчої україністики — лексикології та лексикографії, сучасної мовної ситуації в Україні та сучасного стану і тенденцій розвитку української літературної мови, правопису, у галузях загального, слов'янського і зіставного мовознавства, насамперед мовної семантики. У доробку Олександра Онисимовича є також словники української мови, довідники. Він співголова редакційної колегії енциклопедії «Українська мова» (2000, 2004, 2007 рр.). Щиро вітаємо О. О. Тараненка з ювілеєм і пропонуємо читачам його нову розвідку.

У статті розглядаються тенденції до протиставлення української і російської мов у сучасній Україні на шкалі культурних, морально-духовних та інтелектуальних цінностей суспільства (з полемікою між виразниками інтересів проукраїнської і проросійської сторін і політизацією стереотипів та оцінок обох мов).

Ключові слова: сучасна українська мова, російська мова в Україні, стереотипи української мови, оцінки української і російської мов.

0. Належність різних верств населення до різних мовно-культурних соціумів у неедномовній країні, якою є сучасна Україна, тим більше не поділений мовним кордоном, породжує тенденції до протиставлення двох основних її мов — української і російської — на шкалі культурних, морально-духовних та інтелектуальних цінностей суспільства — тенденції, які увиразнилися в період незалежності України у зв'язку з неоднаково оцінюваним у різних його верствах розширенням культурно-інформаційного простору української мови як державної (впровадженням україномовної термінології і технічної документації, розширенням функціонування української мови в середній і вищій школі, у діяльності телеканалів, випуском у телефірм великої кількості зарубіжних фільмів у перекладі на українську мову, випуском значної кількості перекладної літератури українською мовою і т. ін.) з відповідним обмеженням позицій російської мови. Полеміка між виразниками інтересів обох сторін уже фактично стала звичним явищем на сторінках деяких ЗМІ, в Інтернеті, у виступах публіцистів, культурологів, політологів і політиків, мовознавців, у листах читачів.

1. Найзагальніша лінія такого протиставлення стосується української і російської мов у цілому — з розмежуванням їх, по-перше, на суто прагматичній

шкалі більшої / меншої потрібності (це тема окремого обговорення), по-друге, за наявністю закладених у них, на думку представників відповідних суспільних кіл, інтелектуально-культурних, морально-духовних та естетичних потенціалів (тема пропонованої статті). У системах аргументації опонентів з обох сторін нерідко абсолютизуються певні національні стереотипи, культурно-мовні явища, такі значною мірою відносні й навіть історично змінні поняття, що сприймаються або тенденційно видаються як абсолютні і позачасові, як значення національної мови як, по-перше, основної ознаки нації, по-друге, основної й безпосередньої форми вияву національної ментальності. Для підтвердження своїх оцінок як української, так і російської мов опоненти намагаються оперувати зручними для них явищами в обох цих мовах.

1.1. Ставлення росіян і ширше — представників російської культурно-мовної спільноти до української мови в загальнооцінному аспекті може диференціюватися залежно від політико-ідеологічних поглядів і від мети аксіологічного визначення української мови. Виразники позицій (про)російської сторони звертаються насамперед до тих явищ в українській мові, які, на їхню думку, мають свідчити про її нижчий інтелектуальний і культурний рівень порівняно з російською мовою, наслідком чого стало увиразнення публічного трактування української мови як «провінційної», «простонародної», «селянської», або, кажучи по-старому, «мужицької». Так, ставлячи питання «Чому “російськомовні” не хочуть стати “україномовними”? Чи тільки вперті лінощі й горезвісний “шовінізм” тому причиною?» і проводячи розмежування між «націоналізмом як прогресивною силою», або «націоналізмом “високої культури”, в якому можуть розчинятися тисячі малих культур, і “націоналізмом малих націй”, або сільським націоналізмом» (з його ідеалом «одна нація — одна держава», з його рушійними силами у сфері емоцій, а не розуму, з його «відданістю своїй малій батьківщині, підкреслено перебільшеною любов'ю до національної мови і звичаїв») та наводячи як зразок для України мовну політику Індії, яка після здобуття незалежності зберегла англійську мову як державну, автори однієї резонансної свого часу газетної публікації (серед них — тодішній народний депутат України з Харкова) пояснюють це так: «Російська мова сформована багатокладним суспільством, яке мало складну станову структуру. Кожна суспільна верства зробила свій специфічний внесок до її зображальних засобів. А українське суспільство (пиймо реланіум — бром нині не в моді) залишилося практично однокласовим, одноукладним, одностановим. І українська мова своїм синонімічним складом чітко відстежує цю обставину. Звичайно, лихо не без добра. Українці не мали вищого товариства, та вони не віддали й суспільного дна, котре так знайоме росіянам... Тому в українській мові немає тієї брудної матірної лайки, котра в російській становить потужний шар розмовної лексики. Та немає в ній не тільки матюків. Лексики вищих верств у ній також немає. Українською мовою неможливо написати “Войну и мир”, бо за мовною характеристикою не може бути україномовних П'єра Безухова (тобто аристократа.— *О. Т.*) і Платона Каратаєва (людини з народу.— *О. Т.*). Можуть бути лише двоє Каратаєвих» (Алексєєв В., Тирнов В. Викорінення рояля // ГУ, 8.02.1996; під «роялем» тут розуміється вища російська культура, тоді як нижча українська — під «акордеоном») ¹. Давши назву

¹ Критики з проукраїнського боку не без підстав резюмували пафос цієї статті як заклик до україномовної частини населення України: «...тож сидіть собі і не рипайтесь зі своєю репаною мужицькою мовою» (Л. Шепотько, Г. Принц, О. Максим'юк, економісти, співробітники НАН України.— ГУ, 29.02.1996).

своїй статті «Дві культури в Україні»², автор іншої газетної публікації стверджує не тільки історичну зумовленість і неминучість співіснування в межах «духовного простору України» «сплаву цих двох культур і двох мов — української і російської», але й співіснування їх саме як відповідно значно менш і значно більш розвинених в інтелектуальному та духовному аспектах явищ (Удовик С. Дві культури в Україні // День, 18.03.2000).

Відомий стереотип української нації як соціально не структурованої, що складалася з «простого» народу, насамперед селянства, стереотип, який мав і все ще має численних прихильників у колах обох сторін (у проукраїнських колах у такій соціальній структурі української нації вбачають, як відомо, на загальному несприятливому для неї тлі й позитивний бік — наявність особливого демократизму української нації та її культури), у такій тенденційно зорієнтованій полеміці є значною мірою абсолютизованим³. По-перше, українська нація формувалася також з участю інших верств суспільства, які в суто кількісному вимірі, звичайно, розчинилися б у селянській масі, але як провідники ідеї українства у відцентровому протистоянні асиміляторським притяганням з боку польської, російської та деяких інших сторін вони будили цю ідею, а з ходом історії ставали вже зразком для наслідування в цьому для наступних хвиль українського національного руху. Це організоване міщанство, ремісництво, купецтво XV–XVII ст., православне і греко-католицьке духовництво, українська шляхта й особливо військовий стан козацтва — українського «лицарства», героїзованого й ідеалізованого в наступних поколіннях, сільська інтелігенція та ін.: так, без наявності української шляхти й козацтва не було б епопеї національно-визвольної боротьби на чолі з Богданом Хмельницьким, не продовжувалися б традиції української ідеї вже в підросійській Україні — у літописах XVIII ст., у колах українського дворянства XIX ст., а без усього цього не сформувалася б титанічна постать Шевченка, і так аж до нашого часу. По-друге, мова як одна з визначальних ознак нації має, як відомо, основоположне значення в період її становлення, тоді як за наявності сформованої нації окремі її представники й навіть її певні верстви можуть з різних причин уже практично й не користуватися своєю національною мовою, усвідомлюючи, однак, свою історичну, духовну і значною мірою культурну спорідненість зі своєю нацією і в певні переломні періоди (для всієї нації чи тільки для себе) знову повертаючись до її мови. Інакше не можна було б пояснити ні, наприклад, участі вже зрусифікованих у культурно-мовному плані представників української дворянської й недворянської інтелігенції XIX — початку XX ст. у теоретичній і практичній розбудові української національної ідеї, участі не тільки солдатських мас, походженням переважно із селян, а й досить значної кількості офіцерського складу колишньої російської армії в громадянській війні на українському боці, переходу зрусифікованих представників інтелігенції, робітництва, службовців на українську мову спілкування, роботи, творчості в період українізації 20-х рр. і т. д., ні, здавалося б, логічно невмотивованого бажання значної частини російськомовного населення України під час переписів зазначати своєю рідною мовою саме українську. Тому твердження на зразок «українці не мали вищого товариства, та вони не відали й суспільного дна» точніше було б сформулювати не в етнічній, а в мовній площині: «українською мовою не користувалися представники вищого товариства України».

Одна з історично відносних характеристик української мови (як, зрештою, й мови будь-якого бездержавного в минулому народу), а саме обмеженість її функціонування серед вищих прошарків суспільства та міського побуту і внаслідок цього наявність певних лагун у структурі її номінативно-стилістичних засобів, подається як абсолютна позачасова, чим фактично стверджується її історична приреченість. Однак якщо вже говорити про рівень розвитку й опрацьованості української літературної мови, то станом на сьогодні вона, безперечно, є значно придатнішою для обслуговування всіх потреб різних верств суспільства, ніж, скажімо, росій-

² Ця назва виразно перегукується з теорією «боротьби двох культур» — міської, передової російської і сільської, відсталой української, яку обстоював у середині 1920-х рр. під час українізації Д. Лебедь, другий секретар ЦК КП(б)У, зі своїми однодумцями.

³ Пор. критику цього, як і деяких інших стереотипів поширеного сприйняття соціально-культурної суті українства, зокрема: *Дзюба І.* Стереотипи сприйняття української культури // Урок української. — 2003. — № 7. — С. 53–56.

ська мова часів, коли відбувалися події роману «Війна і мир», у зіставленні з французькою та німецькою (до яких, особливо до першої з них, постійно, як відомо, зверталися представники вищих верств російського суспільства, не вважаючи російську мову цілком адекватною для своїх потреб). Проте остаточне її «припасування» до виражально-комунікативних потреб суспільства може відбутися, зрозуміло, тільки тоді, коли саме суспільство відчує потребу в постійному користуванні нею у всіх життєвих ситуаціях.

Якщо російська мова як така (насамперед, звичайно, в самій Росії) широко подається як «великий и могучий русский язык» з «великой русской литературой» (це дуже популярні стереотипи, причому не тільки серед інтелігенції, а й у найширших масах), то щодо російської мови в Україні (як і в інших колишніх «національних» республіках СРСР, де вона мала й продовжує мати міцні позиції) уявлення про її соціальну і культурну престижність у сприйнятті певної частини населення може посилюватися тим, що вона була й лишається ознакою мовного портрета культурних, впливових, заможних верств населення, представників суспільних еліт (кажучи по старому, «панської») і функціонує в містах, переважно в літературній формі, без діалектного і майже без просторічного оточення. «Як сказав один депутат, захищаючи “двуязычие”, що хоч “украинский язык певучий, зато русский — могучий”» (Погрібний А. Мовне одужання // СП, 2001, ч. 17).

На противагу цьому, щодо загального звукового образу української мови існує, як відомо, думка, що це мова з приємним («м'яким», «співучим») звучанням⁴ (це, очевидно, сприйняття української мови з боку переважно тих росіян, що живуть не в Україні). Однак така загалом позитивна оцінка мови є явно недостатньою, коли тільки й обмежуватися нею, і може містити в собі й певні ознаки зверхньо-поблажливого ставлення до української мови як мови хоча й приємної, але все-таки недостатньо «серйозної» для того, щоб вважатися повноправним сучасним засобом комунікації⁵. Звідси, наприклад, один крок до такого бачення її комунікативного потенціалу: «Если продолжить известную мысль Ломоносова, рассудившего, на каком языке о чем говорить “пристойно”, можно, наверное, сказать, что на украинском более всего “пристойно” петь душевные (и чаще грустные) песни про любовь и отпускать соленые шутки. Правда, современный украинизатор с этим ни в коем случае не согласится и скажет, что украинский стал таким же универсальным языком, как и русский» (Каграманов Ю. Война языков на Украине // Новый мир.— 2006.— № 8.— С. 112).

Так, очевидно, в загальному плані враження про «м'якість» української мови стало посилюватися передражнювання вимови твердого [л] як середнього (т. зв. полтавського [л], наявного, втім, і в інших регіонах України, переважно в мовленні «простих» жінок старшого покоління). Наприклад, епізод на відкритті пам'ятника Остапові Бендеру в Жмеринці, де виступають місцеві жителі (переважно по-українському) й гості з Києва: «— Как тебя зовут (В. Бистряков,

⁴ Саме такі оцінки української мови з боку росіян звичайно подавалися в радянський час, наприклад: «У ліфті московського готелю ми з товаришем розмовляємо про свої справи. Крім нас двох, присутня ще ліфтерша. Молодиця якось мило усміхалась, а коли нам треба було виходити, зауважила: “Вы украинцы? Как мягко вы разговариваете, я бы так не смогла”. Почути таку оцінку української мови з уст народу дуже приємно» (Ланч П. Мова рідна, слово рідне... // Рідне слово.— 1972.— Вип. 6.— С. 3).

⁵ Пор., наприклад, сприйняття значною частиною поляків сусідньої чеської мови як «дитячої і смішної» (Tkaczewski D. Polsko-czeskie związki językowe inaczej Stereotypy myślowe dotyczące języka niezgęzności i błędy, zdradliwe słowa // Prace językoznawcze.— Katowice, 1995.— Т. 23.— С. 94–106), хоча між польською і чеською мовами не було відносин соціально вищого і нижчого партнерів у межах диглосної мовної ситуації в одній державі.

відомий композитор з Києва, до одного з місцевих учасників)? — Володя (з твердим [л].— *О. Т.*). — *Вольодя?!*) (окремих сюжет у гумористичній передачі “Золотий гусь” на т/к “Інтер”, 18.10.2001); сценка у виконанні популярних російських гумористів Ю. Гальцева («зять») і Г. Ветрова (артист, родом з України, зображає «тещу з України» — з елементами суржику й «полтавським [л]»): *Володя, Полтава* (Первый канал — Всемирная сеть, січень 2006); інформацію про те, що популярна російська рок-група виконала пісню українською мовою: «Но главный сюрприз был впереди, когда песню “Девочка” Лагутенко спел на украинском...: “Ї хлопчик хутко зник...” — газета чомусь подає під таким заголовком: «...Ї хлопчик хутко зник!» — “Мумий Троль” запел по-українски!...» (Факты и комментарии, 20.10.2000); «... феномен вспышки наггордости у галичан, многие из которых все еще настаивают на том, что “за Польщчею кращче бульо!”, достоин пристального анализа» (Г. Селижаров.— Дон. краж, 23.05.2002). З такого передражнювання особливостей вимови [л], очевидно, походить і молодіжний сленгізм *бульб-мульб* — зневажл. про недоумкувату людину, переважно з села (Став., 59).

Досить характерним, як відомо, для росіян — як представників великої й північної в державі нації, сама належність до якої ніби не передбачає зацікавлення іншими мовами, — є ставлення до української мови як до «неправильної», «зіпсованої» російської мови й узагалі «не такої». Пор. факт несприйняття, причому журналістом, літератором, просто дещо іншого написання в українській графіці відомого російського прізвища: «Как воспринял бы (С. П. Корольов.— *О. Т.*) развал СССР? Ведь для него это были не просто союзные республики. Украина — это Житомир, где он родился и где после смерти ему поставят не похожий на него памятник с режущей глаз (! — *О. Т.*) фамилией: “Корольов”» (Я. Голованов.— Комсомольская правда, 11.01.1997). Українська преса нагадує факти ставлення до України відомої російської поетеси, родом звідси: «Украину поэтесса не любила: раздражалась, когда, обманутые местом рождения и девичьей фамилией (Горенко.— *О. Т.*) ее считали украинкой; не выносила украинского языка (“мамо”, “ходимо”, — она поморщилась”, — вспоминала Лидия Чуковская» (Н. Белоцерковец. Моя соседка Ахматова // Стол. нов., 22.06.1999).

Від подібного ставлення до мови, очевидно, неминучим є виведення певних паралелей уже в напрямі ментального та психічного складу її носіїв, що постає особливо виразно в численних російських анекдотах про українців («хохлов») у серії «національних» російських анекдотів⁶: «Новогодний карнавал. Ведущий: “Первое место заняла маска “лоха” — 3-й ряд, 8-е место”. Из зала: “Ой, а я ж не граб!”» (журн. «ТВ-парк». — К., 1999. — № 20); «Представителям разных народов задают вопросы: “Какой народ самый глупый?” Единодушный ответ: “Чукчи!” — “А какой народ самый ленивый?” — “Русские!” — “А какой народ самый жадный?” — “Евреи!” — “А какой народ соединяет в себе все эти три качества?” Молчание, а затем голос из зала: “Затэ мы спиваемо гарно!”». Дослідники сучасного російського анекдоту, констатуючи: «Як це не парадоксально, найзліпші російські анекдоти — це анекдоти про українців, хоч українці найближчі росіянам за культурою, історією та мовою», пояснюють негативний

⁶ «Присоединяясь к воспетым в анекдотах народам — пьяницам-русским, пылким грузинам, богатым армянам, недалеким хохлам, хитрющим евреям, чукчи внесли уникальный вклад в советский бытовой юмор» (Рос. документально-публицистичний телесеріал «Намедни — Наша зра: 1991–2003» / Автор и ведущий Л. Парфенов.— «Год 1972»). Сюди слід додати, звичайно, ще й флегматичних естонців і тупих молдаван.

образ українця в цих анекдотах («Українці і дурні, і жадібні, і неохайні, їдять постійно сало...»), зокрема, критичним сприйняттям росіян української мови як такої: «Очевидно, саме ця близькість мов і є однією з причин цього: здається, що українці знуцаються, навмисно говорять якоюсь “зіпсованою” російською мовою (мабуть, цим же іспанців дратують португальці...)), «Українська мова в анекдотах сприймається як навмисне спотворення російської мови, і бажання користуватися нею викликається насамперед зловмисністю українців (як в анекдоті: “— Москалі є? — Немає. — Тогда будем говорить по-русски”). Таким чином, сам факт використання української мови додає ще один елемент до набору негативних характеристик українця»⁷.

Таке пояснення загалом правильне, але неповне. Білоруська мова також, безперечно, сприймається росіянами як «неправильна російська» (хоча при цьому слід, звичайно, зробити поправку на традиційно меншу увагу росіян до білорусів). Але як би, наприклад, не передражнювали московські гумористи особливості російського мовлення президента Білорусі О. Лукашенка з його білоруським субстратом, насамперед твердістю [ч] і непом'якшенням [р] («Я перетрахивал белорусский парламент и буду перетрахивать!»), сміх аудиторії при цьому загалом благодушний, вибачливий (мов, що тут поробиш). Другим і, очевидно, сильнішим чинником подібного негативного сприйняття української мови (разом з її носіями) є те, що вона ніби претендує на більше, ніж насправді заслуговує, прагне «на рівних» конкурувати з російською мовою й навіть потіснити її, і в цьому, природно, вбачається недобрий умисел щодо російської мови та, відповідно, росіян (пор. у наведених вище цитатах з праці дослідників російського анекдоту такі моменти, як «навмисне спотворення російської мови», «зловмисність українців», «українці знуцаються», на яких вони, однак, спеціально не спиняються).

У радянський час неприязне ставлення до української мови виявлялося, зокрема, в цитуванні і навіть творенні окремих словечок з лексики службовців-українців (згідно з досить усталеним їх етнічним стереотипом, не завжди достатньо розумних, кмітливих і навіть тупуватих, але завжди ревних служак) — керівників-бюрократів («указивка», «Не треба»⁸), військовослужбовців військ НКВС, а потім внутрішніх військ, які охороняли місця ув'язнення (з популярної табірної пісні: «Вохра нас окружила, / “Руки вгору!” — кричат»), армійських старшин, згодом прапорщиків (пор. у популярних російських телесеріалах на армійську тематику вже 90-х рр. — наприклад «Солдаты», «Осторожно, Задов!» — наявність персонажів «прапорщик Шматко», «прапорщик Приходько»). Якщо говорити про найвищий рівень державної влади, «схохлами»

⁷ Шмелева Е. Я., Шмелев А. Д. «Неисконная русская речь» в восприятии русских // Логический анализ языка : Образ человека в культуре и языке. — М., 1999. — С. 164–168. Слід зауважити при цьому, що немає підстав трактувати як українське відзеркалення таких «національних» російських анекдотів серію «галицьких» анекдотів, що стали поширюватися на межі 80–90-х рр., тобто в період, коли будова СРСР уже відчутно захиталася, наприклад: «— Вуйку, ви знаете, як москалі кажуть на наше пиво? — Як? — Пі-іва... — Повбивав би!..» (див., наприклад: Руда О. Комунікативна невдача в контексті українсько-російської двомовності (жанр анекдоту) // Українсько-російська двомовність: Лінгвосоціокультурні аспекти. — К., 2007. — С. 192). Тут вістря глузування спрямоване також на українську сторону: не на «москалів» з їхньою вимовою, а на «вуйків» з їхньою прямо-таки зоологічною ненавистю до «москалів», і є значно більше підстав виводити походження цих анекдотів з відповідних кіл не проукраїнської, а проросійської орієнтації.

⁸ «— ...Говорит — нам этого не надо”. Воронский, как и все другие, отказывался печатать (твори О. Мандельштама. — О. Т.) — ведь надстройка должна укреплять базис, а стихи О. М. для этого не годились. Формула “нам этого не надо” еще смешнее прозвучала по-украински. В 23-м году О. М. пришел в Киеве в отдел искусств за разрешением на свой вечер. Чиновник в вышитой украинской рубашке отказал. Почему? “Не треба”, — равнодушно ответил он. Это изречение стало у нас поговоркой» (Надежда Мандельштам. Воспоминания; розділ так і називається: «Не треба»).

вважалися М. Хрущов, Л. Брежнев з їхнім «геканням», хоча наявність фрикативного [г] є характерною ознакою всього південного наріччя російської мови. Але неприязнь (причому вже не глуха, а відверта) до української мови різко зростала, як тільки сфери функціонування «чужої» української і рідної російської мов починали існувати не паралельно, а вже перетинаючись. Так, серед росіян Криму після 1954 р. нерідко можна було почути нарікання з приводу того, що «Крым хохлам отдали», але це обмежувалося побутовим рівнем і в своїй масі не мало, безперечно, того заряду негативних емоцій, що його демонструє сучасна мовна ситуація на півострові. Наприклад, у листі читача із Севастополя — про мітинг, організований комуністами та організаціями проросійської орієнтації: «Особливо відзначилася секретар парторганізації Севморзаводу, яка прочитала цілу доповідь про мову. На її думку, російська мова відіграє визначну роль на всій території Союзу (в її свідомості цей “Союз” ще існує не як колишній, а цілком реальний). А тут, мовляв, хочуть переконати, що Україна повинна говорити українською мовою. Для доповідачки це просто неприйнятно. Ця комуноросіянка почала демонструвати свої знання української мови: “Вот украинское слово *ухами*. Это же режет слух. А *сивий*? Это же бред сивой кобылы. Сивый мерин. Для русского человека это слишком низко звучит”» (СП, 31.03.2005).

Найвиразніше це виявляється в анекдотах на теми «справжньої» української мови, відомих ще від часів громадянської війни та українізації 20-х рр., які, зокрема, утриували й пародіювали, з одного боку, особливості тодішньої практики розбудови української мови на власних засадах (із заміною іншомовних слів на питомі, з посиленою увагою до слів народної мови), з другого, — традиції українського бурлеску I-ої пол. XIX ст.⁹ і які проіснували до нашого часу й, більше того, знову активізувалися. Так, рядки «Чи гепнусь я, дрючком пропертий, / Чи мимо прошпандюрить він» як нібито український переклад арії Ленського з опери «Євгеній Онегін» «Паду ли я, стрелой пронзенный, / Иль мимо пролетит она» можна почути і в гумористичній передачі на каналах українського телебачення («1+1», «Золотий гусак», 27.06 і 2.07.2000), і — вже з цілком серйозним виразом обличчя ведучого — в основній інформаційній програмі провідного телеканалу Російської Федерації (Первый канал — Всемирная сеть «Время» — після слів про те, що в Україні «Пушкина теперь изучают в школе в обязательном переводе на украинский») (пор. ці рядки у відомому перекладі М. Рильського: «Впаду я, вражений стрілою, / Чи мимо пролетить вона»). Матеріали з подібними «лінгвістичними коментарями» на теми української мови вміщують тепер і такі солідні російські видання, як журнал «Новый мир» и «Литературная газета», які в останні десятиліття існування радянської влади були однією з небагатьох «віддушин» для ліберальної інтелігенції, не тільки російської. Наприклад: «Насмешила (під час першого приїзду героя до Києва. — О. Т.) меня... вывеска “Речи напрокат”, — я решил, что это для ораторов, а оказалось, речи были просто вещи. Я еще не понимал всей глубины этого сближения (слова — главные вещи), тем более что украинский язык самим провидением был предназначен для потехи; даже у нас в леспромхозе было известно, что “самопер по-

⁹ Пор. у спогадах російського письменника про побут московської комунальної квартири сталінських часів: «Кухню бесили ночные телефонные разговоры *хохлов* — не потому, что ночные, а — по-украински. Кухня настаивала, что такого языка не существует. Алексей Семенович принимал вызов и высокомерно предлагал произнести по-украински “пятьница”: *пятьница*. Не получалось ни у кого. Тогда заходили с другой стороны, за глаза: — Табуретка по-ихнему — *пидсрачник*. ...А горшок — *урьльник*, — у рыла на ночь ставят — *хи-хи-хи*, *хи-хи-хи*...» (Сергеев А. Альбом для марок // Дружба народов. — 1995. — № 7. — С. 37).

пер до мордописця” означає “автомобиль поехал к фотографу”. Потому-то я и не удивился, когда Украина от нас шарахнулась: невозможно ужиться с тем, для кого твои мнимости смехотворны» (*Мелихов А.* Роман «В долине блаженных» // *Новый мир.* — 2005. — № 7. — С. 18–19). Багато хто, очевидно, щиро вірить у таку особливість української мови: « — А что, правда, что на украинском языке “Пролетарии всех стран, соединяйтесь!” звучит как “Толодранці всіх країн — до купи!”? Я відповів... На його обличчі — щире здивування» (О. Орач. — ВК, 24.07.1996; це було запитання редактора однієї районної газети на Далекому Сході, з походження українця, але вже зросійщеного, «двовілі грамотної й делікатної людини»).

У ЗМІ української орієнтації, особливо в листах читачів, згадуючи недавнє радянське минуле, наводять визначення «человеческий (язык)»: таку характеристику дістала російська мова в певних колах проросійської орієнтації в її протиставленні тим мовам СРСР, які сприймалися як зіпсована російська і взагалі як «несправжні» (першими серед них були, безперечно, українська та білоруська мови): «За умов сучасної мовної ситуації в республіці концепція “офіційної мови” литиме воду на млин тих “інтернаціоналістів”, які учора ще кидали нам і нашим дітям: “Говорите со мной на человеческом языке!”...» (Вол. Дрозд, письменник. — ЛУ, 3.04.1990); «...наприкінці 80-х незнайомий, інтелігентного вигляду літній чоловік, почувши наш із колегою, науковим працівником Державного музею Т. Г. Шевченка, діалог, зневажливо кинув: “Что, до сих пор по-человечески не научились разговаривать?..”» (Т. Никитюк. — УУ, 2004, № 1, с. 9). Якщо функціонування цієї самооцінки російської мови й зазнало певного обмеження станом на сьогодні, то тільки в такому вживанні її прямо в обличчя співрозмовників. У колах, особливо неприхильних до української мови, активізувалося вживання таких старих зневажливих характеристик української мови, як «собачья мова (собачий язык)», «телячья мова», відомих (особливо перша з них) ще з часів громадянської війни. Ось, наприклад, зразок вираження подібного ставлення до української мови навіть з боку представника сучасної російськомовної інтелігенції України: «Языковые различия (між українською і російською мовами. — О. Т.), конечно, есть, их не может не быть, но они анекдотичны. ... Вспоминается анекдот советских времен, грубоватый, но, тем не менее, популярный в лингвистических дискуссиях (?! — О. Т.): Приходит к товарищу Сталину делегация украинских деятелей культуры. — Товарищ Сталин, мы хотим издать словарь украинского языка. — А что, есть такой язык? ... Как же по-украински будет рука? — Рука. — А нога? — Нога. — А голова? — Голова. — А как же жопа? — Дупа! — радостно оживились... — Дупа? Интересно... Но стоит ли из-за одного слова целый словарь издавать?», і автор додає: «Казалось бы, какое дивное могло быть сочетание: один язык — “великий и могучий”, другой — “певучий”, “соловьиный”, “коровий”...» (Кораблев А. [доктор філологічних наук, завідувач кафедри теорії літератури та художньої культури Донецького національного університету]. То, что у края (назва побудована на обіграванні внутрішньої форми слова *Україна*. — О. Т.) // Дружба народов. — 2008. — № 7. — С. 182).

1.2.1. Посилдилася критика сучасної української літературної мови за поглиблення в ній тенденцій до відходу від народних джерел і східноукраїнської основи (з метою ще більшого віддалення від російської мови) — від «полтавського діалекту», «мови Шевченка», з підкресленням при цьому чужорідності для неї багатьох її мовно-стилістичних явищ, походження яких виводиться з галицької і західнодіаспорної мовної практики. Наприклад: «...современный

український язык, в полном смысле слова, создал Шевченко на основе полтавского диалекта... Поэтому и выглядят просто потрясающим невежеством попытки реформаторов от филологии избавить этот красивый и действительно певучий язык от “русизмов” и заставить большую часть украинцев говорить на западном диалекте, где... очень много польских слов» (И. Шевченко.— Дон. кряж, 9.12.2005); «Нельзя создать то, чего нет. Нельзя заставить носителей киевско-полтавского диалекта говорить на неродном галицийском наречии» (Б. Евсеев.— ЛГ, 22.04.1998); з інформації про роботу однієї наукової конференції в Донецьку: «...интересного момента коснулся горловский политолог П. Корчагин. Он привел английскую поговорку: “Хочешь любить Англию и английский язык — слушай Би-би-си”. А тот украинский язык, который мы слышим по нашему радио и телевидению,— продолжал Корчагин,— заставляет его ненавидеть. Он почти не похож на украинский язык, столь велико его засорение польскими, венгерскими, немецкими и прочими словами и оборотами. Особенно грешат этим жители западных областей Украины» (Васильев Л. Украинское ТВ вызывает ненависть к украинскому языку // Весть, Донецк, 22.04.1994 — цит. за: ЛУ, 28.07.1994). Реанімовано навіть старі погляди російських великодержавних кіл (ще кінця ХІХ ст.) на сучасну українську літературну мову як результат «австрійської вигадки», «австрійської інтриги», спрямованої на відрив «малоросів» від «великоросів», від спокуси поширення яких не втримався й знаменитий російський інтелектуал, у минулому борець проти радянського режиму: «...в отторгнутой Галиции, при австрийской подтравке, были выращены искаженный украинский ненародный язык, нашпигованный немецкими и польскими словами, и соблазн отучить карпатороссов от русской речи...»¹⁰.

В українській пресі згадуються випадки й передруковуються матеріали 20-х і пізніших років радянського часу, з яких читачі дізнаються про факти критичного або й зовсім негативного ставлення до української літературної мови (в цілому як явища або до окремих її аспектів в ті чи інші періоди в ХХ ст.) з боку деяких авторитетних російських діячів культури, які досі були відомі широкому загалові своєю підтримкою української мови і взагалі високою її оцінкою і свідчення яких на користь української мови й тепер наводять у полеміці з новими (про)російськими шовіністами. Це викликає неоднозначну (як позитивну, так і негативну), суперечливу, але майже однаковою мірою емоційну оцінку цих осіб з боку людей, щиро відданих українській мові. Пор., наприклад, з одного боку: «Казати М. Бахареву (редакторів газ. “Крымская правда”, відомої своєю гострою антиукраїнською спрямованістю.— О. Т.), що українська мова є і що вона не тільки дуже стародавня, а й одна з найбагатших і наймилозвучніших у світі,— справа безнадійна. Як і посилатися на свідчення Л. Толстого, Горького, Паустовського, Леонова, Сергеева-Ценського, які захоплювалися українською мовою, її лексичним багатством і чудовими зображувальними можливостями»¹¹ (Клінченко В. Злобний вищир шовініста // Час, 4.12.1998), а з другого,— після оприлюднення в 90-і рр. думки М. Горького в листі 1926 р. своїм українським

¹⁰ Солженицын А. Как нам обустроить Россию : Посильные соображения.— Ленинград, 1990.— С. 11.

¹¹ Наприклад, висловлювання М. Горького про українську мову (1916 р.): «Не могу не сказать про талантливый и могучий украинский народ. Этот народ надзвичайно лагідний, дуже здібний. Я люблю чарівні мелодії української народної пісні, хвилюючу красу української музики, прекрасну українську мову, чудову народну говірку» (цит. за: Сучасна українська літературна мова : Вступ. Фонетика.— К., 1969.— С. 20).

колегам про українську мову як «наречие»¹² його характеристику вже як «українофоба» («...потрібно замінити й саму назву бібліотеки. Чому вона повинна називатись саме іменем українофоба М. Горького, який навіть не визнавав факту існування нашої мови і не давав дозволу на переклад українською мовою своїх книжок?» — з листа читача: УС, 13.11.1997), критичні оцінки в пресі української орієнтації такого місця з автобіографічної повісті К. Паустовського: «Петлюра привез с собой (під час приходу до Києва військ УНР.— О. Т.) так называемый галицийский язык — довольно тяжеловесный и полный заимствований из соседних языков. И блестящий, действительно жемчужный, как зубы задорных молодежи, острый, поющий, народный язык Украины отступил перед новым пришельцем в далекие шевченковские хаты и в тихие деревенские левяды».

Очевидно, подібний осуд позицій цих російських письменників у їхньому критичному ставленні до української літературної мови не був би таким емоційним, а розчарування — таким гірким, якби раніше у сприйнятті їх позитивного ставлення не було такого ж безоглядного замилювання та ідеалізації. Своє захоплення українською мовою діячі російської культури висловлювали саме щодо народної мови, причому «східноукраїнської», загалом зрозумілої й тому близької їм, а якщо й щодо літературної, то ще до того рівня її розвитку, коли вона, потребуючи, як і всі літературні мови, постійного оновлення відповідно до потреб розвитку суспільства, стала дедалі більше віддалятися від стану «народності». Це були люди, безперечно, цілком демократичних переконань, але водночас люди своєї культури, і, висловлюючи своє прихильне ставлення щодо української мови, вони, звичайно, не могли навіть припустити, що вона може стати загрозою для вільного функціонування російської мови в Україні¹³.

1.2. Якщо з (про)російського боку акценти роблять на вищому сучасному інтелектуальному та культурному потенціалі російської мови, з (про)українського боку в комплексі таких аксіологічних суджень найчастіше на перший план висувається оцінка української традиційної, народної культури й, відповідно, мови як морально вищої порівняно з російською. Так, критикуючи концепцію авторів вищезгаданої статті «Викорінення росяля», опоненти, не погоджуючись з тим, що український народ не мав у своїй історії власної еліти, не заперечують, однак, проти відсутності в нього як соціального дна, так і соціально знижених різновидів національної мови (жаргонів, вульгарного просторіч-

¹² «...я категорически против сокращения повести “Мать”. Мне кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие наречий — стремятся сделать наречие “языком”, но еще и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия (це, очевидно, враження М. Горького від практики тодішньої українізації.— О. Т.). При старом режиме я — усиленно — протестовал против таких явлений. Мне кажется, при новом режиме следовало бы стремиться к устранению всего, что мешает людям помогать друг другу. А то выходит курьезно: одни стремятся создать “всемирный язык”, другие — действуют как раз наоборот» (ЛУ, 10.05.1990).

¹³ Пор., наприклад, характеристику національно-політичних поглядів О. О. Шахматова — російського мовознавця, відомого своєю підтримкою української мови в царські часи: «Його ліберально-кадетські симпатії вимагали від нього визнання трьох сучасних східнослов'янських мов. Його російсько-імперський патріотизм не дозволяв йому побачити повної правди. 1905 року він боронив волю друку для української літератури, але виходячи не з потреб українців, а з відсутності небезпеки для Російської імперії... Відокремлення України 1917–1918 рр. викликало в Шахматова різке заперечення... Визволитися з політичних симпатій науковцеві не легко» (Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не виборуська мова?: 3 проблем східнослов'янської глотогонії.— К., 1994.— С. 17–18).

чя), наприклад: «Слава Богу, що ми “не відали суспільного дна” і в нас не було такого “потужного” мовного шару» (Л. Кореневич // ЛУ, 4.04.1996). У циклі п'ятихвилинних ранкових радіоп'єс із загальною тематикою соціальної реклами або бесід морально-етичної спрямованості на УР-1 на початку 2000-х рр. був, наприклад, такий сюжет (спочатку у формі розмови двох учасників): «— Що таке *звідник, звідниця, звідництво*? Якимось не по-українському воно звучить. Глянув до Грінченка — там немає. Це калька з російської. Серед українців не було цього явища. Так само *стукач* — це російська калька; (потім — як підсумок — голос диктора) «В українській мові не було слів *звідник, стукач*. Зате завжди були слова *правда і воля*» (31.07.2004).

У комплексі аксіологічних суджень з (про)українського боку щодо російської мови увиразнилися також тенденції до підкреслення значно нижчого — порівняно з його вже узвичаєною оцінкою — статусу російської мови на шкалі цінностей сучасного суспільства за двома іншими аспектами.

По-перше, щодо російської мови за межами її основного природного функціонування (в самій Росії), у даному разі в Україні, — характеристика місцевого варіанта російської мови в його масовому вияві як «російського піджину», «жлобського есперанто» і под. — через певні фонетичні і граматичні відмінності, численні лексичні українізми, бідніший лексичний запас і взагалі невідповідність образу «справжньої» російської літературної мови (ця відмінність, наприклад, виразно впадає в око при порівнянні особливостей публічного мовлення осіб високого соціального статусу в обох країнах — наприклад, депутатів Державної думи РФ і більшості російськомовних депутатів Верховної Ради України): «Російська мова в Україні ніколи глибинно не засвоювалася, здебільшого вона охоплює обмежену кількість лексем (за Ю. Андруховичем, мова з двох сотень слів, такий собі російський “піджин”...)»¹⁴; «...русифікація українців, яка мала місце протягом кількох останніх століть, дорого обійшлася перш за все самій російській мові», з набуттям нею «неохайності та жлобського відтінку», статусу «жлобського есперанто»¹⁵.

У самій Росії ставлення до російської мови в Україні (крім хіба що Криму) у її масовому функціонуванні, очевидно, подібне. Так, «мовне» розмежування героїв нового популярного російського телесеріалу «Моя прекрасная няня», зробленого за зразком американського комедійного серіалу «Няня» на основі російської дійсності, побудоване як протиставлення представників московського шоу-бізнесу з їхньою бездоганною російською мовою і осіб «з народу» — «няньки» та її рідні, що прибули з півдня України, з їхньою російською з домішками просторіччя (за манерою говорити, з одиницями на зразок *не пуныла, собралася*, з вигуками *Мама дорогая! Очуметь!*) та «шоканням», «геканням», лексичними і граматичними українізмами («Та вы шо!», «у каждом дворе», «Мама! — Нэ мамкай!» і т. ін.), однак це не мовлення осіб з українською як рідною. Російське мовлення в його українському варіанті з'явилося тут як аналог англійської мови в устах американської «няньки» — з небагатого єврейського району міста й відповідним акцентом («іномовне» / «інонаціональне» в обох випадках), таким чином, однією з найпомітніших зовнішніх ознак «іносоціального»; перш ніж спинитися на «українському» варіанті, автори розглядали варіанти «грузинський», «прибалтійський» («Здравствуйте, я ваша тетя!»): Как создавался телесериал «Моя прекрасная няня». — Т/к «1+1», 4.01.2009). Пор. також: «*жлобский*” южный говорок» — про російське мовлення Одеси (Юдин А. Украинская Одесса // Неприкосновенный запас. — М., 1999. — № 3. — С. 54).

¹⁴ Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. — Донецьк, 2006. — С. 296.

¹⁵ Окара А. М. На захист російської мови // Кур'єр Кривбасу. — 2001. — № 134. — С. 3–4. Див. також розділ, присвячений російській мові в Україні, під назвою «Це — мова чи “жлобське есперанто”?»: Погрібний А. По зачарованому колу століть, або Нові розмови про наболіле. — К., 2001. — С. 258–273.

По-друге, щодо російської мови за особливостями та сферами її використання в сучасному суспільстві:

а) це характеристика російської мови з її особливостями, набутими в процесі функціонування як основної «новомови» радянського режиму, як такої, в якій наявні ознаки занепаду, деградації,— на основі того, що в ній, зокрема, відбувається втрата «змістовності» і, як наслідок, посилюється неспроможність її носіїв адекватно висловити свою думку (це численні тавтології та алогізми на зразок «народно-демократические республики», тобто букв. «народно-народовладні», *свободная вакансия, большая половина, вырезать аппендицит* та ін.; незграбні звороти і конструкції з офіційно-ділової мови: «Для *разжатия* зажима необходимо *нажать* на... с одновременным *нажатием* на...»; набули «агресивної активності» деякі конструкції і слова — з прийменником *по*: *факты по драке, высказаться по товарищам, учитель по физике* і багато ін., *задействовать — специалистов, лучших учеников* і т. ін., *легкие, сердце* і т. ін.); широко вживаються політичні евфемізми на зразок «упорядочить цены на товары», тобто підвищити ціни, «выполняют интернациональный долг» (брати участь у збройних конфліктах на території інших держав, підтримуючи прорадянські політичні сили); посилюється масова орфоепічна та орфографічна безграмотність (кількість помилок уже «перевищує певну критичну межу», чого не було ще в недалекому минулому)¹⁶.

В основі таких справді досить типових явищ сучасної російської мови, які, звичайно, загалом не становлять якоїсь «критичної маси» як загроза її нормальному функціонуванню, слід, однак, розмежовувати два комплекси причин. Перший з них — це повнокровне функціонування російської мови в усіх комунікативних сферах і природне, автоматичне користування нею її носіїв як у побуті, так і в службовій діяльності, що не спонукає їх постійно стежити за станом своєї мовної культури. Подібний набір мовних недоладностей можна зібрати, безперечно, в різних мовах. У пострадянську добу — у зв'язку з ослабленням «редакторського втручання», постійної самоцензури мовців, з їхньою вільнішою мовною поведінкою в різних публічних сферах, — таке явище стало ще масовішим (до речі, в українській мові, володіння якою широким мас населення ще не досягло такого автоматизму, як у російській мові, і, більше того, різні одиниці і явища якої постійно викликають з боку як не тих, то інших суспільних кіл сумніви щодо їхньої нормативності через їх «неукраїнськість», ситуація із «забрудненням» її в цей же період досягла значно помітніших масштабів). Другий же комплекс причин полягає в тому, що російська «новомова» радянської доби (авторка згадує, зокрема, такий політичний жарт того часу — про висвітлення в радянській пресі нібито результатів змагання з бігу між М. С. Хрущовим і Дж. Кеннеді: «Никита Сергеевич пришел вторым. Американскому президенту пришлось удовлетвориться предпоследним местом») у сучасній РФ, особливо при трактуванні проблем зовнішньої політики, не тільки не стала менш помітною, а й — після короткої доби «ельцинського лібералізму» — стала посилювати великодержавну риторіку, причому насамперед уже щодо деяких інших пострадянських країн (досить згадати хоча б характер висвітлення у виступах російських офіційних осіб та в ЗМІ в серпні 2008 р. збройного вторгнення на територію Грузії з бомбуванням її з повітря та обстрілом з моря: «операція по принуждению Грузии к миру», у січні 2009 р. — газового конфлікту між Росією і Україною). Для сучасної української мови подібна риторика справді не типова (але, звичайно, у зв'язку не з якимсь особливим позаісторичним характером української мови, а з відомими факторами історії та сучасного становища України), проте цього явно недостатньо для прогнозів щодо її кращого майбутнього на зразок: «Українська мова, хоч і була століттями упосліджена і пригнічена, зараз в певному сенсі перебуває в кращому становищі порівняно з російською, яка використовувалася для поневолення мільйонів людей. У нашій мові є наба-

¹⁶ Жуикова М. Чи потрібна українцям «рускоязычная» мова? // Кримська світлиця.— 1998.— 22 трав. Див. також: Свідзинський А. Роздуми з приводу програм розвитку української культури // Сучасність.— 1993.— № 9.— С. 113.

гато більше шансів відродитися — стати прекрасною, гармонійною національною мовою, бо нею говорять люди, які прагнуть бути вільними і ніколи не пригнічували інші народи»¹⁷;

б) це характеристика російської мови як переважно мови низькопробної масової культури (поп-музики, стилізованих під блатні або дворові пісеньок — у стилі, який чомусь стали називати «шансон», численних «бандитських» телесеріалів тощо), оскільки остання реалізується в Україні в основному російською мовою. Так, у жовтні 2004 р. у період гострого протистояння таборів двох основних претендентів на посаду Президента України під час виборчої кампанії (з «мовною картою» в арсеналі табору В. Януковича — обіцянням надати російській мові статус другої державної або офіційної) у пресі проукраїнської орієнтації з'явився відкритий лист групи відомих українських письменників і діячів культури на підтримку В. Ющенка, де, зокрема, російська мова в Україні полемічно загострено була названа «мовою попси і блатняку», що, в свою чергу, спричинило виступи на захист російської мови з боку відомих російських письменників і діячів культури. Пор. також випадки зіставлення фактів з двох цих мов на зразок: «Якщо характерне українське “Марусю мама попросили (саме у формі множини.— О. Т.) допомогти”» замінюється в мовленні жаргонним російським “Машку маман припахала”, то...»¹⁸ і випадки прямого протиставлення обох мов на шкалі духовних і моральних суспільних цінностей: «Нині українська мова має статус державної, що, звичайно, сприяє підвищенню її престижу. В газетах навіть з'явилися публікації щодо специфіки протистояння української і російської мов як опозиції “високої” мови до “низької”, оскільки російською мовою здебільшого розмовляють у побуті, нею ллюються брудні потоки “порнухи й чорнухи”. Внаслідок цього українська мова перетворилася на мову духовної і державотвірної еліти, а російська мова — на мову пролетаріату, широких мас, соціальних низів, дрібної торгівлі та прикладного технічного забезпечення...»; «...до цього можна додати — стрижені голови, спортивні китайські штани, сірість фізіономій, цитати з фільмів про різноманітних “бригадирів”..., що може тільки сигналізувати про духовне зубожіння, духовну “люмпенізацію”»¹⁹.

Подібним висновкам, однак, недвозначно суперечать особливості реальної сучасної мовної ситуації в Україні: російська мова лишається основною мовою спілкування ділової, політичної, наукової й навіть культурної еліти, а не тільки і, власне, не стільки мовою соціальних низів і малопrestiжних сфер діяльності. Найбагатші люди України, в чому легко пересвідчитися з теле- і радіорепортажів, є переважно російськомовними, і, отже, російська мова не перестає бути в Україні «панською» (хоча, звичайно, частина «панів» перейшла і переходить на постійне або, частіше, ситуативне користування українською). Представники ж «державотвірної еліти» українською мовою користуються, по-перше, далеко не всі, по-друге, переважно лише на рівні публічної сторони свого життя, під час виконання своїх офіційних обов'язків (у побуті, зокрема в межах своєї родини, для значної їх частини ближчою є все-таки російська мова).

Найпопулярнішою ж серед широких кіл української культурно-мовної орієнтації характеристикою української мови (на тлі інших мов і насамперед, зрозуміло, російської) лишається, очевидно, як і раніше, її оцінка як мови з надзвичайно милозвучними фонетико-інтонаційними особливостями — *співучої*, *«солов'їної»* (цю поетичну характеристику багато хто вже сприймає, як видається, як майже нейтральну, настільки широко її стали вживати), *«калинової»*,

¹⁷ Жуїкова М. Знач. праця.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Загітко А. П. Знач. праця.— С. 295–297.

«оксамитової», тобто оцінка, цілком співвідносна з основною позитивною характеристикою української мови з боку прихильних до неї росіян, — «невучий язук». Такі епітети протягом двох останніх десятиліть, коли українська мова стала об'єктом широкого суспільного зацікавлення, не тільки вже дещо набридливо привертають до себе увагу в текстах естрадних пісеньок («наша мова *тополина*, наша мова *солов'їна*» і под.) та віршів молодих поетів, широко тиражованих українським радіо, а й уживаються в цілком серйозних текстах: «Чи заговорять *солов'їною мовою* в Харкові?» (В. Горовий. — Молодь України, 30.03.1993), «Наша мова *солов'їна*...» — назва замітки про виконання в області мовного законодавства (Галичина, м. Івано-Франківськ, 17.01.1996) і т. ін. Зі зростанням частотності вживання цих епітетів у сучасній мовній практиці вже заявили про себе й, очевидно, також будуть посилюватися, з одного боку, вияви незгоди й навіть протести проти такого абсолютизованого і вже фактично бездумного захоплення однією з особливостей української мови, зовсім не найпотрібнішою для її успішного функціонування в сучасному світі, — з боку представників інших кіл української культурно-мовної орієнтації²⁰, наприклад: «Зачем нам вообще это министерство (культури. — О. Т.), весь этот законсервированный “совок” с рептильными и “довгими, як собача пісня” циркулярами, тупыми и пафосными чиновниками, ...гундосящими про “духовність”, “солов'їність” и “калиновість”, а на деле консервирующими навязанную империей культурную модель, при помощи которой эта империя, а потом совдепия загнала Украину в отсталый культурный хутор, утопающий в розовых патриархальных соплях и слюнявом пейзаже...» (Подервянский Л. «Альо, это прачечная?» // Зеркало недели, 12.03.2005); з другого боку (у колах російської культурно-мовної орієнтації), — іронізування з цього приводу, пор., наприклад: « — Ви знаете, як перекладається “Русско-украинский словарь”? “Собачо-солов'їний словник”!» (жарт на теми сучасної мовної ситуації в Україні від одного з учасників гумористичної програми «Повне марабу» на т/к «1+1», 23.03.1999), тобто епітет «собачий» уже використовують у цих колах із самоіронією щодо російської мови, оскільки вже вона є тепер ніби дискримінованою.

Відомі також спроби (серед аматорів) комплексної «порівняльної характеристики української та російської мов крізь призму етнопсихології», з охопленням відзначених вище аспектів як формальної, так і змістової сторін зіставлених мов, — від протиставлення мелодійної української і немелодійної російської (редукція звуків, акання) фонетик до твердження про нібито переважання у власне російській лексиці слів з негативним забарвленням, тобто позначень понять, які явно заслуговують на осуд (*барахло, галдеть, дрянь, жмот* та ін.)²¹.

2. На підтвердження відповідних оцінок української і російської мов з обох сторін у сьогоднішній мовній полеміці залучаються різноманітні конкретніші мовні явища та окремі факти, в доборі яких, при всій їхній відмінності, нерідко простежуються певні спільні ознаки, а в трактуванні — також ознаки аматорського, не професійного рівня підходу до їх розуміння або ж його цілеспрямованої упередженості, коли:

а) увага зосереджується лише на одному або кількох фактах без урахування ширшого їх комплексу, з несистемністю підходу, односторонністю погляду

²⁰ Див., наприклад: Мовчун Л. Стереотипний образ української мови // Дивослово. — 2004. — № 2. — С. 18–21.

²¹ Холодний М. Українська мова як фактор національної самосвідомості // Слово. — 1991. — Ч. 11.

(пор. нижче, наприклад, використання факту синтаксичного керування укр. *сміятися з когось* — «як з рівного»);

б) ті чи інші мовні факти, які справді є чи були в недалекому або й далекому минулому свідченнями певних конкретних переваг чи, навпаки, недоліків відповідної мови в її зіставленні з іншою мовою щодо номінативного вичленування певного фрагмента дійсності, категоріального структурування певного явища дійсності тощо, некритично узагальнюються, позачасово абсолютизуються;

в) до уваги при цьому беруться факти тільки двох названих мов без залучення даних інших мов європейського ареалу, принаймні сусідніх слов'янських, через незнання останніх (так, *неделя* у значенні «тиждень» є не тільки в сучасній російській, а й у ряді інших слов'янських мов, уже з перших їхніх пам'яток, відоме й українській мові й, отже, не може бути свідченням «патологічних лінощів» росіян). Це особливо характерно для представників (про)російської сторони, які знають здебільшого тільки свою рідну мову: так, не просто незвичними, а «поганими» їм можуть видаватися, наприклад, суфіксальні назви осіб жіночої статі за родом занять і соціальним становищем в українській мові на зразок *авторка, акторка, кондукторка, лікарка* (хоча цей процес словотвірної фемінізації має подібні або ще й ширші форми вияву в інших слов'янських мовах); як можна зауважити, дивлячись телевізійні трансляції концертів з Росії, коли гумористи зі сцени промовляють якісь слова української мови, в глядацькому залі починається сміх незалежно від конкретного значення і форми цих слів;

г) часто відбувається безпосереднє й нерідко надто пряме пов'язування фактів мови з ментальністю її носіїв, що, як відомо, з одного боку, завжди було властивим мовній свідомості звичайної людини, а з другого, — в загальних межах наукових підходів до мовних явищ є характерним для гумбольдтіанства і знову актуалізувалося в сучасному мовознавстві в рамках чергової зміни з останньої чверті ХХ ст. наукових парадигм, особливо в таких напрямках, як етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвофілософія (згідно з гіпотезою мовної відносності, ментальність народу повністю або переважно визначається особливостями номінативного складу і категоріального членування національної мови). Увагу спостерігачів при цьому цілком зрозуміло привертають такі факти, як наявність (кількість) певних слів для позначення певних понять, багатство синонімії, відповідна тематична спрямованість груп фразеологізмів і паремій, відмінності внутрішньої форми слів (нерідко з трактуванням внутрішньої форми шляхом «народної етимології»), певні словотвірні моделі, особливості граматичної категоризації, відмінності у формах синтаксичного керування, деякі стилістичні явища та ін. Однак, розглядаючи під таким кутом зору виникнення і функціонування мовних явищ, слід пам'ятати й про те, що, по-перше, далеко не все в номінативному складі і семантичній структурі мови визначається особливостями ментальності її носіїв, будучи наслідком дії власне мовних факторів — впливу структури національної мови як такої і особливостей розвитку її літературної форми. По-друге, установлення навіть факту позамовного стимулювання виникнення певного мовного явища також не конче має пов'язуватися з національною ментальністю як такою (так, загальновідомо, що вказівка на мотивованість лексичного значення слова, що проступає крізь його внутрішню форму, не обов'язково є для нього визначальною, має вибіркового характеру);

г) зіставлення двох мов нерідко проводиться зі змішуванням різних ліній як походження, так і функціонування відповідних їхніх явищ: наприклад, з нерозрізненням у структурі російської літературної мови фактів власне національної

мови, що їх за певних умов можна трактувати в плані вияву ментальності російського народу, і масових запозичень із старослов'янської мови (вони, в свою чергу, самі можуть бути кальками з грецької мови), які ввійшли в мовну свідомість широких верств в основному тільки з ХХ ст. разом з розширенням сфер функціонування літературної мови; із зіставленням з боку (про)українських кіл фактів української загальнонаціональної мови і російської тільки сучасної літературної мови (без просторіччя і діалектів), яка для них і є найближче знайомою (див., наприклад, нижче про форми пошанної множини);

д) для зіставлення певних явищ двох мов, зокрема синонімії й полісемії, нерідко некритично використовують дані словників та інших довідкових джерел цих мов різного обсягу (з різною кількістю реєстрових одиниць і різною повнотою подання їх семантичної структури), з різними вихідними принципами (наприклад, з ширшим і вужчим розумінням синонімії).

2.1. З (про)російського боку це, по-перше, зіставлення двох мов з метою порівняння їх за ступенем розвиненості для обслуговування потреб сучасного суспільства (у сфері термінології, у плані стилістичної опрацьованості певних стилів і жанрів і т. ін.). Так, у деяких російськомовних ЗМІ робилися закиди щодо того, що засобами української мови не можна, наприклад, перекласти рос. «*сделка* является разновидностью *соглашения*», оскільки це було б «*угода* є різновидом *угоди*» (Филатов В. Языкознания корысти ради // Городь, Донецьк, 1998, № 8.): саме слово *угода* словники, навіть термінологічні, давали і продовжують давати основним відповідником до рос. *сделка* (для довідки: з 2-ої пол. 90-х рр. у юридичну практику повернулося відоме ще з 20-х рр. слово *правочин* як основний відповідник до *сделка*).

По-друге, це зіставлення фактів обох мов з виходом на рівень ментальності їх носіїв. Так, з факту наявності або більшої кількості / відсутності або меншої кількості в російській і українській мовах певних слів для позначення певних понять, а також наявності відповідної внутрішньої форми (мотиваційного образу) таких назв: наприклад, рос. *сочувствие, сострадание, соболезнование*, а укр. тільки *співчуття* (і то як калька з рос.); більша кількість у російській мові найменувань у розряді вставних слів для відтінків категорії гіпотетичної модальності — робиться висновок у першому випадку про тонший, більш диференційований духовний світ носіїв російської мови, у другому — про краще розвинену їх здатність до абстрактних міркувань, до інтелектуальної діяльності (до того ж усі власне українські, тобто не «кальковані» з російської, вставні слова цього розряду *либонь, очевидячки, видно, мабуть* та ін. є, на думку автора, розмовними, тобто «очевидно непридатні для філософствування»). І як загальний висновок із цих та деяких інших мовних даних: «...українська мова чужа для ідеального буття, світ української мови — це предметно-матеріальний світ», «українська мова цілковито позитивна, замкнена на визначеності й конкретиці, настроює на фактографічну... оповідь, а не на метафізичне філософствування», мова з такою організацією є «в'язницею мислення»²².

При такому підході до розуміння мовних явищ і до зіставлення двох мов не беруться до уваги, здавалося б, самоочевидні факти. У першому випадку — те, що в українській мові є й інші, не кальковані, позначення відповідного поняття (зокрема, *жаль, жалість, жалюці* — до *сострадание*), те, що, підкреслюючи таким чином нібито меншу здатність чи схильність

²² Луценко Н. А. О «новой» украинской школе философии языка, или О новом русском реализме // Философия языка: в границах и вне границ. — Х., 1999. — Вып. 3–4. — С. 280–302; див. критику цього підходу: Бацевич Ф. Про «поглинання матриць мови», або Чи можна філософствувати і молитись українською? // Літературна Україна, 2001. — 12 квіт.

українців до співчуття іншим, це слід було б тоді зробити й щодо носіїв, наприклад, сусідніх західнослов'янських мов з подібним номінуванням названого поняття; те, що в самій російській мові всі ці три слова є не власне російськими, а запозиченнями зі старослов'янської мови й калкою з німецької; те, що, оперуючи в такий спосіб мовними фактами, можна було б привернути увагу в плані «більш диференційованого духовного світу» носіїв саме української мови до наявності в ній певного розмежування між самим почуттям (*співчуття, спочуття*) і його вираженням (*співчування, спочування*); нарешті те, що до запозичення цих трьох слів самі росіяни, виходить, мали меншу здатність до співчуття. У другому випадку — відсутність принципових як кількісних, так і якісних (у тому числі і в плані стилістичної диференціації) відмінностей між синонімічними рядами обох мов з домінантами *вероятно* і *мабуть* (хоча різні синонімічні словники цих мов можуть подавати зазначені ряди по-різному).

2.2. З (про)українського боку в доборі мовних фактів як аргументів у подібних зіставленнях двох мов відзначають, по-перше, багатство лексико-фразеологічної синоніміки української мови²³. Справді, за даними найповніших словників синонімів обох мов, наприклад, синонімічний ряд *бити* у значенні «завдавати ударів, побоїв» налічує в українській мові 77 лексичних синонімів (не рахуючи словотвірних варіантів, а також рядів з домінантами *побити, ударити, шмагати, штовхати*, які подано окремо) (ССУМ, I, 53–54), тоді як у російській — у 3–4 рази менше; ряд *завірюха* (*заметіль* та ін.) — 18 синонімів (не рахуючи діалектних і рідковживаних слів, поданих тут, а також слів з помітнішими семантичними відтінками *буран* і *пурга*), тоді як ряд *метель* — усього кілька членів. Якщо це вияв більшої уваги українців до цих понять, то тут слід шукати зв'язок з певними особливостями їхньої ментальності (хоча, здавалося б, принаймні заметілі з географічно-кліматичного погляду мають бути важливішими саме для росіян). Якщо ж це лише один із наслідків різної повноти відбиття лексичного складу української і російської загальнонаціональних мов у їхніх літературних мовах (в українській літературній мові, як відомо, знайшла повніше відбиття народнорозмовна стихія), то слід, звичайно, попередньо привести до певного спільного знаменника лексичні групи обох мов, обрані для зіставлення. Саме географічним чинником пояснюють, наприклад, кількісно дуже відмінний склад синонімічних рядів зі словом *горизонт* в обох мовах: «Якщо російському *горизонт* (і рідкіснішому *окоём*) в українській мові відповідає, крім запозиченого *горизонт*, ще *обрій, виднокруг, видноколо, крайнебо, небокрай, овид*, то це багатство синонімів викликано тим, що українська мова склалася головню в зоні степу й лісостепу, де відповідне оптичне явище перед очима, а бідність російської мови на відповідний синонімічний ряд викликана тим, що вона сформувалася переважно в лісовій смузі, де *обрій* — явище нечасте і менш впадає в око»²⁴. Синонімічний словник (ССУМ, I, 360–361) дає ще більшу кількість достатньо частотних в українській мові слів на позначення горизонту у всіх трьох відтінках значення: «лінія горизонту», «небосхил» і «круговид», тоді як у російській мові можна відзначити *небосклон* «небосхил» і з відтінком «круговид» — *кругозор*, заст. *окоём* (В. І. Даль подає ще низку інших, але це вже позалітературні та, можливо, створені ним самим — такі, як *глазоём*, — синоніми (Даль, I, 354; II, 169)). Однак пояснити таку відмінність лише географічним чинником, очевидно, складно, оскільки російська мова також функціонує в степовій і, крім того, в приморських зонах (пор., наприклад, у В. І. Даля наявність сино-

²³ Див., наприклад: *Кочерган М. П.* Основи зіставного мовознавства.— К., 2006.— С. 320–321; *Жуйкова М.* Як говоритимуть наші нащадки: українською мовою чи «малоросійським наречієм»? // *Сучасність*.— 1993.— № 10.— С. 124. Пор. ще в І. Огієнка: *Огієнко І.* Українська культура.— К., 2002.— С. 75 (перше видання 1918 р.).

²⁴ *Ткаченко О.* Мова і національна ментальність.— К., 2006.— С. 16.

німів з позначками *арх*[ангельское], *касп*[ийское], *орл*[овское]). Можливо, тут також не варто забувати і про відмінності у стилевій структурі та в ступені кодифікованості власне літературних мов: у структурі української літературної мови займає помітніше місце поетична лексика (а це близько половини членів синонімічних рядів з домінантою *горизонт*), і взагалі її нормативна основа більш «ліберальна»; російська ж літературна мова відзначається, як відомо, більшою «регламентованістю».

Узагалі, тема «простору» українця і росіянина посідає помітне місце в подібних розмірковуваннях. З одного боку, спираючись на один з досить популярних тепер у певних колах постулатів української ментальності — «вчуття в хвилясту м'якість лісостепу чи в безкраю далечінь степу» і на цій основі — «схильність до почуття любові до безконечного, недосяжного й абсолютного» (хоча це не пробуджує в українцеві активності, а, навпаки, радше сприяє його пасивній споглядальності)²⁵, підкреслюють багатство в українській мові синонімічних рядів на позначення простору (*безмежжя* та ін.), прислівників з локативним значенням, наявність постійних епітетів зі значенням більшого полюса на шкалі ознаки (*степ — широкий* та ін., *річка — глибока, небо — бездонне* і под.), фразеологізмів з метафоричними перенесеннями просторових ознак, де одиниця зі значенням більшого полюса ознаки має позитивне (*широка душа* в кого, *на широку ногу*), а одиниця зі значенням меншого полюса — негативне значення (*вузькі місця*)²⁶ (хоча всі ці мовні явища, звичайно, характеризують не тільки українську мову). З другого боку, як одне з ключових понять російського менталітету наводяться вислови на зразок *широкая русская душа, с истинно русским размахом*, а в плані міжмовного (і міжментальнісного) зіставлення акцентують увагу на більшому прагненні до «простору» саме «російської душі» — до постійного, «імперського», розширення, тоді як духовний простір українців самі вони можуть обмежувати навіть *рідною хатою*²⁷.

Увага привертається також до «якісних» відмінностей у складі синонімічних рядів і подібних лексичних комплексів — з поясненням таких відмінностей, наприклад, різними соціально-історичними умовами життя українців і росіян (пор., наприклад: російському слову *возможность* відповідає кілька українських синонімів: *можливість, змога, спроможність* та деякі ін. — через те, що «росіяни тривалий час жили в умовах власної держави, тому грань можливого і неможливого, вимірювана власним, до того ж єдиним, законом, була чітка, не потребуючи

²⁵ Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. — К., 1992. — С. 53.

²⁶ Див., зокрема: Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) // Мовознавство. — 1996. — № 6. — С. 41–42; Селіванова О. О. Концептуалізація просторової орієнтації в українських фраземах // Там же. — 2004. — № 1. — С. 24.

²⁷ Руденко Д. Пространство: грани бытия // Философия языка: в границах и вне границ. — Х., 1994. — Т. 2. — С. 163. Такий висновок робиться з посиланням на працю: Мойсей І. Рідна хата — категорія української духовності // Сучасність. — 1993. — № 7. — С. 151–163; № 8. — С. 112–116, автор якої, ґрунтуючи свої положення на великій кількості слововживань з *хата* в текстах української літератури та фольклору (наприклад, *хата-мати*, у Т. Шевченка: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля» та ін.), вважає, що, «коли від Батія до Чорнобиля у самі гени (українського народу. — О. Т.) влучають ворожі стріли, коли з трьох боків настирливі сусіди нав'язують мову, релігію та форму штанів, коли маеш палкий гонор і м'яку, феміністичну (! — О. Т.) вдачу, коли обтяжений гірким досвідом підлеглості — замість чітких структур утвердження власної волі і вибору» (с. 151), порятунок слід шукати в собі, у своїй «хаті». Укр. *хата* за своїм семантико-символічним обсягом і стилістичним звучанням — це, звичайно, не тільки й не стільки те саме, що *изба* в російській мові: це ще й *дом, отчий дом* (пор.: Бублейник Л. В. Проблемы контрастной лексикологии: украинский и русский языки. — Луцк, 1996. — С. 107), однак звужувати «простір» українця до цих етнографічних меж немає підстав.

особливих градацій», а «українці (русини) давно втратили власну державу, мали жити... у різних державах із різними законами і тому мали *можливість* всіляко градувати й дозувати, що й викликало потребу в появі багатьох синонімів»²⁸), але частіше — факторами морального плану (див. докладніше про це далі), пор. як одне із свідчень «обмеженості і перевернутості російської мови у порівнянні з українською»: «В українській мові почуття духовні (а з ними й слово *любов*) чітко відділені од пристрастей природи тілесної — *кохання*», тоді як у російській мові тут в обох випадках виступає *любовь*: *люблю маму, люблю Бога, люблю тушеную капусту, люблю мого кобеля Джека і люблю парня, займаюсь любовью*» (Запольський Р. «Я не то хотела сказать!» // СП, 18.01.2002).

По-друге, таке зіставлення даних обох мов робиться з метою підкреслення вищих моральних і духовних якостей української народної культури й, відповідно, змістової сторони та стилістичної організації української мови порівняно з російською.

Так, з увагою до внутрішньої форми слів (часто з неправильним її трактуванням) наводяться, наприклад, такі лексеми — як докази несхильності росіян до суспільно-корисної праці, на відміну від працьовитості українців: рос. *труд*, «пов'язане лише з труднощами», — укр. *праця*, «пов'язане в українській ментальності з прагненням до розумної діяльності («п+раціо»), з прагненням до світлого начала («Ра»)); «якщо праця для російського менталітету — це труднощі, то бажаним, тим, що робиться охоче, є полювання — *охота*...: російська ментальність в центр інтересу поставила полювання»; укр. *орати* «первісно означало не стільки розворушувати землю для сівби, скільки священнодійствувати — слово походить з ритуалу хліборобського культу бога Ора», тоді як рос. *пахать* дуже далеке від священнодійства, воно й сьогодні «широко використовується для характеристики важкої невдячної і неprestижної роботи», сюди ж і рос. *праздник* (від *праздний*) — укр. *свято* (від *святій*); як свідчення недемократичності росіян, їх схильності до насильства: рос. *гражданин* (від *град* «місто») — укр. *громадянин* (від *громада* — вільна самоврядна організація), укр. *керувати, кермувати* (дії того, хто «стоїть за кермом, тобто активно працює сам на відповідальній ділянці, а не посилає інших») — рос. *руководить* (вказувати рукою, наказувати); щодо поглядів на шлюб: рос. *брак* — від *братъ*, тобто виразно з позиції чоловіка, не зважаючи при цьому на бажання самої дівчини (це старослов'янське, який існує і в сучасних південнослов'янських мовах. — *О. Т.*), *супруги* (букв. «пара волів, запряжена разом»), *союз* (об'єднання, пов'язане «узами») — укр. *шлюб*, тобто «злюб»: символізує поняття взаємного кохання, *подружжя, спілка* (тобто об'єднання «споловини», рівноправне); як підтвердження байдужості росіян як до тих (того), хто (що) заслуговує як на співчуття, так і, навпаки, на осуд: укр. *повія* («та, що живе по Вію», тобто за давніми законами пунуальної сім'ї, яка не ділилася на шлюбні пари) — рос. «дуже образливі» *шлюха, потаскуха*; укр. *лікарня* («місце, де дають ліки, лікують») — рос. *больница* («місце, де панує біль»); укр. *злочин*, *злочинець* (з осудом: «зло діяти» і под.) — рос. *вор, преступник* (без осуду) і т. ін.²⁹

²⁸ Ткаченко О. Знач. праця.— С. 16–17.

²⁹ Див., зокрема: Братко-Кутинський О. Феномен України.— К., 1996.— С. 101–106; Холодний М. Знач. праця; Холодний М. Народ крізь призму мови // Київ.— 1993.— № 9.— С. 121–130. З боку мовознавців, філологів таке поведження з мовними фактами відразу ж викликало критику: Оржицький І. Філологічна неосвіченість як фактор національної самозакоханості // Слово.— 1991.— Ч. 20; Лисенко Ю. Цяця // Там же. Однак спроби подібного зіставлення української і російської мов робляться дотепер — див., наприклад: Жуйкова М. Як говоритимуть наші нащадки...— С. 123–128; Пінчук О., Червяк П. Нариси з етно- та соціолінгвістики.— К., 2005.— С. 69–70, 87.

Коментуючи ці та інші подібні приклади, слід відзначити, що встановлення їхньої внутрішньої форми (мотивованості), навіть науково достовірне, зовсім не обов'язково є визначальним для ідентифікації як особливостей національної ментальності взагалі, так і її загальних відмінностей в українців і росіян:

а) так, старослов'янizm *праздъникъ*, утворений від прикметника *праздънь* «порожній» у словосполученні *праздънь день* «свято» (букв. «порожній, тобто вільний від роботи, день» (ЕСУМ, IV, 554)), свідчить зовсім не про неохочість тих, хто його створив, до праці, а навпаки: день, вільний від праці, дістав назву на загальному тлі всіх інших, робочих днів як звичайних для життя людини зокрема і суспільства в цілому. Пор. аналогічно рос. *досуг* букв. «те, що досягнуто», укр. *дозвілля* (дозвілля осмислюється через працю) і, на відміну від цього, ситуацію в античному світі, де фізична праця вважалася негідною вільної людини: лат. *otium* «дозвілля» → *negotium* «недозвілля» (справа, заняття, служба), тобто праця сприймалася крізь призму дозвілля³⁰; щодо відбиття в рос. *гражданин* (старослов'янizm) нібито «правової нерівності мешканців міста і села» і відсутності цього в укр. *громадянин*, то існує й інший, менш «прихильний» до української ментальності, погляд на це питання: «Такий стан (функціонування переважно в селянському середовищі.— О. Т.) позначився на самій мові. ... Приміром, слово “громадянин” і в західноєвропейських мовах, і в мові російській походить од слова “місто”, “г’ород”, а в українській — від “громада” — поземельне селянське об’єднання»³¹; слово *больница* виводиться, звичайно, не прямо від *боль*, а від *больной* (з осмисленням на зразок «место для больных»), пор. наявність і рос. *лечебница*;

б) багато таких слів не є достатньо виразно й однозначно розмежованими між українською й російською мовами, будучи наявними в них обох (звичайно, у складі більш і менш активної і взагалі нормативної лексики): так, *труд*, *празник*, *пахати* є і в українській мові, а *орать* (землю), *оратай* — і в російській.

Цікаво, що до подібних зіставлень російських і українських номінацій, здається, не залучають відомих одиниць на позначення ще деяких інших найпоширеніших негативних стереотипів російського національного характеру (поряд із пияцтвом і ледарством) — сподівання на випадкову удачу без докладання зусиль щодо здійснення чого-небудь: *авось*, *небось* (у пареміях: «Авось — вся надежда наша», «Русак на трех сваях крепок: авось, небось да как-нибудь», «Авось не бог, а полбога есть» і под. (Даль, I, 49; II, 418), у О. Пушкіна: «...понадеялся на русский авось»; поряд із такими зворотами — безперечно, з легкою іронією — є також вислови з виразною критикою цієї риси характеру: «Авось да небось до добра не доведут» та ін.; є також похідні *авоська*, *авоськать*, *небоськать*), неточності (*русский час* — про точно не визначений час: Даль, III, 540), необов'язковості у виконанні своїх обіцянь. Хоча в плані міжмовних зіставлень такі одиниці російської мови давно вже привертають увагу: «— Что ты, друг, об Калуге знаешь,— успокоительно сказал Лисей,— в Калуге, я тебе скажу, знаменитый народ живет: великолепный, если желаешь знать, народ... — Водки,— произнес с полу Коростылев. Ларсон снова... резко захохотал. — Мы-ста да вы-ста,— пробормотал латыш..., — авось да небось...» (І. Бабель); «Русское авось» (назва підрозділу.— О. Т.), яке «дуже точно відбиває ряд особливостей російської культури і російського національного характеру»³². Можливо, українцеві ці риси російського характеру не так різко впадають в око. В українській мові поряд із такими рідковживаними, принаймні в сучасному мовленні, неточними відповідниками до рос. «авось да небось», «авось, небось да как-нибудь», як паремії з явно неохвальними конотаціями «нехай та мабуть до добра не доведуть», «на либонь та може покладатися негоже» та деякі ін. (РУССВ, 11), є й досить точні і часто вживані відповідники *якось-то воно буде* і под., які, як відомо, й були визначені Остапом Вишнею серед п'яти головних рис «симпатичної вдачі чухраїнця»: «1. Якби ж знаття! 2. Забув. 3. Спізнився. 4. Якось-то воно буде. 5. Я так і знав!».

На підтвердження вищої моральності української народної культури порівняно з російською привертається увага також до традиційного широкого вжи-

³⁰ Див. про таку змінність точок відліку в номінації: Тараненко О. О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови // Мова і культура.— К., 1986.— С. 134.

³¹ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус.— Б. м., 1987.— С. 18.

³² Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание.— М., 1996.— С. 77.

вання в українській народній мові форм пошанної множини — звертання на «ви» до старших членів родини та до сторонніх осіб: «...українські діти ще й ніні звертаються до батьків здебільшого (? — О. Т.) на “ви” і не кидають їм услід презирливе “предки”» (Л. Шепотько, Г. Принц, О. Максим’юк // ГУ, 29.02.1996); «...українцям властиве звертання один до одного тільки (? — О. Т.) на “ви”, на протигагу росіянам з їхнім “тиканням”, що свідчить про високу культуру мого народу» (М. Барбон, читач // УС, 25.06.1998); «На Гуцульщині діти зверталися до батьків шанобливо на “Ви” аж до московської окупації» (Походжук Дм. // Визвольний шлях.— 2001.— Кн. 8.— С. 80), а також іменування їх за допомогою форм множини у третій особі (*батько пішли, вони (мама) казали*)³³. У переліку позитивних рис (з 15 «тому що») кандидата в Президенти України під час виборів 2004 р. В. Ющенко (як патріота України, людини з високою духовністю і мораллю, авторитетного державного діяча), які мали переконати виборців віддати свої голоси саме за нього, ця ознака його особистості поставлена першою: «Тому що він єдиний з українських політиків звертається до матері на “Ви”» (В. Кіпіані. Так! Тому що... Ющенко // Так! (всеукраїнський інформаційний бюлетень), 3.11.2004).

Факт, що форми пошанної множини в українській мові протягом XVIII–XX ст. поширилися значно повніше й соціально глибше, ніж у російській мові, ставши, зокрема, звичним явищем і в селянському середовищі, безперечно, не потребує особливого доведення³⁴. Обмеження вживання «ви» на користь «ти» у звертанні до старших членів родини в сучасній Україні справді відбулося під впливом російського мовного етикету, але, звичайно, не традиційного народного з його простішою і прямішою стилістикою (так, у звертанні до сторонніх осіб такого звучення «ви» не відбулося, і для українського глядача ще й сьогодні, очевидно, не зовсім звично чути з екрана форму «ть» — наприклад, до вже літнього й шанованого в селищі дільничного міліціонера в російській «глибинці» з боку молодших від нього віком або й дітей у к/ф «Деревенский детектив» за повістю В. Ліпатова: «—А, это ты, Анискин», «— Дядя Анискин, ты...»), а етикету вже вищих прошарків суспільства, інтелігенції, міського населення, які — особливо після поширення ввічливого й шанобливого звертання та іменування у формі множини не тільки в 2-ій (у тому числі й у звертанні дружини до чоловіка; пор. також оформлення у множині навіть іменника в позиції присудка: «(Хлестаков:) Какой у вас прекрасный платочек! (Марья Антоновна:) Вы *насмешники*, лишь бы только посмеяться над провинциальными» — М. Гоголь; «— Вольному воля,— говорит он мне...,— только не должен ли ты мне... какой-нибудь пустижовины? — Хи-хи,— отвечает,— вот *затейники* вы...!» — І. Бабель), а й у 3-ій особі (*папаша вишли; их благородие*; «— Скажите *им*, где *ихня* супруга...» — М. Зоценко), особливо в середовищі міщанства, купецтва, духовництва, у мовленні соціально нижчих до і про вищих, і, отже, ніби певної вульгаризації такої формули ввічливості, а також унаслідок відомої загальноєвропейської демократизації спілкування і взагалі стосунків у сім’ї, — у звертанні до членів родини віддавали перевагу формі «ть». Проте й поширення перед цим форми пошанної множини з «ви» також, як відомо, не самозародилося в українській мові, а було перейняте із західноєвропейських мов, насамперед із французької, через посередництво польської і російської мов. В українському фольклорі, в поезії Т. Шевченка звичайним є звертання до матері й батька на «ти», і, очевидно, не мав рації М. Рильський, зауважуючи, що звертання Остапа до батька на «ти» в повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» суперечило б тодішнім українським звичаям (Зібрання творів : В 20 т.— К., 1983–1990.— Т. 16.— С. 282).

³³ Див., наприклад: *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство.— К., 2003.— С. 324.

³⁴ Так, О. О. Потебня, коментуючи примітку Ф. І. Буслаєва про те, що народна мова не знає ввічливих форм множини займенників 2-ої особи (*Буслаев Ф. И.* Историческая грамматика русского языка.— М., 1959.— С. 390), зауважив, що це стосується тільки російської, але не української мови (*Потебня А. А.* Значения множественного числа в русском языке.— Воронеж, 1888.— С. 6).

У проекції рис ментальності обох народів на особливості граматичної і словотвірної структур їхніх мов особливо заплутаними і суперечливими є спроби встановлення мовного вияву таких уже досить стереотипних уявлень про вдачу українців і росіян, як працьовитість, але водночас пасивність у реалізації своїх життєвих позицій перших — значно менша схильність до праці (*русская лень*), але водночас активність у реалізації життєвих позицій других. Пор., з одного боку, твердження: «Загальновідомі працьовитість українців, завзятість і наполегливість їх у роботі. Очевидно, цими особливостями менталітету пояснюються широке вживання в українській мові інфінітива дієслова, що дає підстави говорити про її дієслівність на відміну від іменниковості російської і польської мов»³⁵, а з другого боку: «Динамізм російської вдачі відбивається, зокрема, в тенденції до компресії, стягнутих синтаксичних конструкцій, що ґрунтуються на пресупозитивних знаннях...: *болдинская осень, лошадиная фамилия, сладкий магазин*. Українська мова більшою мірою тяжіє до описовості (пор.: *той, що греблю рве*), проте допускає і стягнені форми (*бабусине село...*)»³⁶; «На тлі динамізму російської вдачі українській помітно бракує здобувчої агресивності. Українець тяжіє до глибинного осягнення буття, але водночас і до споглядальності й пасивності», пор. рос. *улыбающаяся девушка* — укр. *дівчина, яка посміхається*³⁷. Проте відомо, наприклад, що за співвідношенням однослівних номінацій і словосполучень українська мова більше тяжіє до компресії, ніж російська (*щосили* — *что есть силы, хтозна* — *кто знает, залізниця* — *железная дорога* та ін.)³⁸, конструкції зі «згущеним» (метонімічним) епітетом в українській мові — також досить поширене явище («Вернувшись додому, Настуся одразу здивувала усіх усім: і своєю занадто вже вільною *паризькою поведінкою*, і своїми різкими манерами». — І. Нечуй-Левицький; «Сторінка *молодої поезії*» — газетна рубрика), і будь-який перекладач з російської мови на українську або навпаки знає, що при перекладі український текст виявляється коротшим, ніж російський.

Як демонстрація вищої моральності української народної культури використовується також наявність різних форм синтаксичного керування в деяких українських і російських дієслів. Так, на шкалі протиставлення «горизонтальності» українського менталітету з його демократизмом, рівноправністю і «вертикальності» російського менталітету з його «пафосом нерівності» подаються укр. *одружитися з кимось, сміятися з когось* (конструкції, що виражають «рівноправність») — рос. *смеяться над кем-то, жениться на ком-то* (конструкції, що виражають «зверхність виконавця дії»³⁹); так само: «Мова, як не крутись, видає

³⁵ Супрун Л. Національна специфіка категоризації мовної системи // Дивослово.— 2008.— № 4.— С. 43. Концепція більшої «дієслівності» української мови на тлі сусідніх російської та польської мов (мов, вплив яких на структуру української мови був і лишається найбільшим), яка спирається на засади етнографічно-народницького напрямку українського пуризму 20-х рр. (див., зокрема: Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови.— К., 1925.— С. 32, 55–58; Гладкий М. Мова сучасного українського письменства.— Х.; К., 1929.— С. 54–55; Шевельов Ю. Олена Курило // Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців.— К., 2002.— С. 65), ґрунтується на тому, що українська народна мова не схильна до вживання віддієслівних абстрактних іменників на *-ння, -ття* і замість них треба вживати дієслівні форми — дієприслівники, інфінітиви, особові форми: не «при дослідженні цього питання...», а «досліджуючи це питання...», не «для дослідження...», а «щоб дослідити...» і т. ін.

³⁶ Кононенко І. В. Національно-мовна картина світу...— С. 42.

³⁷ Супрун Л. Зазнач. праця.— С. 43.

³⁸ Бублейник Л. В. Зазнач. праця.— С. 33–34.

³⁹ Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації.— Дрогобич, 1997.— С. 212.

характер народу. От росіяни кажуть, що вони “*смеются над кем-то*”, тобто той, хто сміється, стоїть над осміяним. Ми ж *сміємось з когось*: як із рівного і... навзаєм» (Р. Дідула.— За вільну Україну, Львів, 19.07.2002) (але як же тоді бути з укр. *знущатися, злумитися*, щодо яких сучасна норма також віддає перевагу керуванню з *кого*, тоді як рос. *издеваться над кем?* — О. Т.). Відмінність форм синтаксичного керування в укр. *одружитися (оженитися) з нею* і рос. *жениться на ней* подається також як вияв різного ставлення до жінки в одного і другого з цих народів — її рівноправності і нерівноправності з чоловіком (це приклад ще І. Огієнка⁴⁰, повторений потім героєм п'єси М. Куліша «Мина Мазайло» і відомий також звідти), пор. навіть як одне з питань у вікторині для допитливих: «Як культурніше сказати: “Я женілся на ней” чи “Я одружився з нею”?» (УС, 20.07.1995, с. 16).

У сфері словотворення подібні аксіологічні розмежування проводять насамперед у ділянці демінутивних утворень (це тема окремої розмови) і щодо особливостей творення українських і російських прізвищ: у першому випадку це широкий спектр індивідуальних характеристик їх носіїв: *Козак, Тесля, Нетудишапка, Веселий, Ткачук, Шевченко, Якимович* і т. д., тоді як у другому — це в основному належність, присвійність, тобто «вертикальність»: *Попов, Васильев* і под.⁴¹ (однак не треба забувати, що подібна «присвійна» модель творення прізвищ характерна — хоча, звичайно, й меншою мірою — і для української мови, причому саме для того її регіону — західного, який не перебував під впливом російської мови: *Ковалів, Петришин* і под.); щодо творення форм прізвищ для осіб жіночої статі, де російська мова також демонструє тенденцію до «власності» — залежності жінки від чоловіка: *Иванов — Иванова* і под.

Факт досить відмінного — відповідно вищого і нижчого — місця жінки в сім'ї і в суспільстві в цілому в історії українського і російського народів загалом достатньо відомий. Однак він далеко не завжди знаходить своє адекватне вираження в самих українській і російській мовах, і, з іншого боку, не всі випадки асиметричного представлення образу жінки в структурі цих мов можна трактувати як вияв відповідних соціальних факторів і як вияв відмінностей у ментальності їх носіїв.

Так, у межах лексико-фразеологічних номінацій, де найпрозоріше відбивається місце жінки (залежне й менш «престижне» порівняно з місцем чоловіка) на шкалі суспільних цінностей, можна виділити: 1) у суто номінативному плані — групи номінацій із загальними значеннями «брати шлюб» і «залицятися», 2) у номінативно-оцінному (а отже, й більш виразному) плані — сферу різноманітних за тематикою аксіологічних номінацій (включно з пареміологічним фондом) з наявністю гендерно маркованої віднесеності, які свідчать про те, що лексико-фразеологічна система обох мов значною мірою організована на засадах андроцентризму, є маскулінно орієнтованою.

У номінаціях шлюбного циклу: укр. (аналогічно рос.) прислівник *заміжж*, заст. *замуж* (друс. *ити, отъдати, выдати за мужь* — букв. «за мужа»); «*Іван бере Марію — Марія йде (виходить) за Івана*», «*її видають (віддають) за Івана*», «*вона видається (віддається) за Івана*» (як і в суто біологічному аспекті статевих стосунків між активними і пасивними партнерами: *брати — віддаватися*, хоча в самому сучасному житті обох народів співвідношення соціальних ролей чоловіка і жінки вже не обов'язково має бути саме таким); спільне спочатку для обох мов *брак* у староукраїнській мові було витіснене словом *шлюб* (запозичення з польської мови): витіснення відбулося, звичайно, не внаслідок усвідомлення дискримінаційності щодо жінки першої назви, а просто під іншим культурно-мовним впливом. Щодо відмінності в синтаксичному керуванні між рос. *женить(ся) на ком* і укр. *(о)женити(ся) з ким* (у сучасній мові перевага віддається саме такій формі, як, наприклад, і в білоруській, польській, чеській

⁴⁰ Огієнка І. Українська культура.— С. 72.

⁴¹ Радевич-Винницький Я. Україна...— С. 213; Холодний М. Українська мова...

мовах, хоча пор., наприклад, фолькл. «Ой, що ж то за шум учинився? / То комар на мусі оженився», у Т. Шевченка: «не женися на багатій» та ін.), то на питання або про соціальну (див. вище міркування з цього приводу І. Огієнка), або ж про якусь значно більш випадкову власне мовну причину такої відмінності можна справді дати відповідь на користь першого. Перехід форм керування від давнішої (о)жени(ти) ким («Всеволодъ жени сына своего Святослава Василковною Полотскаго князя». — З літопису) — форми з явно андроцентричною прагматичною характеристикою (з орудним знаряддям — власне «дати дружину, забезпечити дружиною», пор. *одарити кого ким-чим* і под.)⁴² — до двох зазначених вище приєднаних форм засвідчує заступлення однієї соціально мотивованої форми двома іншими: якщо конструкція з *на кому* містить у собі лише увиразнення ознаки соціальної зверхності чоловіка над дружиною, то конструкція з орудним соціативним свідчить про появу відносної (не абсолютної, бо тільки чоловік «женився», а дружина не «омужнюється») рівності партнерів. «Соціальної» природи походження конструкції з *ким* не заперечує й можлива наявність власне мовної причини її — факту аналогічного впливу з боку форми керування при пізніше виниклих дієсловах *одружити(ся) з ким*, *(по)брати(ся) з ким* і под. (див. нижче), оскільки ця форма також має виразно соціальну природу. Наявність же в українській мові номінацій з мотиваційною основою «дружнього» характеру: давніх *дружина* — про жінку або чоловіка в шлюбі (на основі збірного значення «друзі, товариство»; віднесеність цього слова до чоловіка виявилася слабкішою, можливо, через його належність до жін. р.) і *подружжся*, пізніших *(по)дружити(ся)*, *дружити собі кого* «брати в дружини», *одружити(ся) з ким*, *(по)брати(ся) з ким*, *поєднати(-ся) з ким* — можна однозначно трактувати в плані особливостей поглядів на місце чоловіка і жінки в подружньому житті в історії українського народу.

В основних же номінаціях на позначення дій чоловіка щодо вияву знаків уваги до жінки: рос. *ухаживать* (пор. *ухаживать за ребёнком, больным, за цветами* і т. ін. і *ухаживать за девушкой*) і укр. *залицятися* (запозичення з польської з вихідним значенням «вихвалитися») — конотації більшої уваги, турботливості, глибшого почуття очевидніші в російській назві.

Наявність оцінних характеристик, з одного боку, жінки за її різними (справжніми або уявними) ознаками, що свідчать про її ніби нижчий інтелектуальний і моральний рівень або й прямо засуджуються суспільною мораллю, а з другого, — чоловіка, що своєю поведінкою, психологією і т. д. ніби нагадує жінку або є залежним від жінки (*баба*, рос. *быть под каблучком, подкаблучник* та ін.), досить виразно простежується в численних метафорах, фразеологізмах, пареміях обох мов (про це ж свідчать і усталені моделі порядку слів, де позначення чоловіка звичайно передує позначенню жінки: укр. *батько й мати, батько-мати, батько з матір'ю, дід і баба* та ін. — рос. *отец и мать, отец-мать*, хоча є й *мать-отец, отец с матерью, дед и баба, старик со старухой*, а також інші досить промовисті явища)⁴³. Однак, по-перше, більша масовість у російській мові порівняно з українською подібних аксіологічних номінацій жінки (*Курица не птица, баба не человек* та ін.⁴⁴), а по-друге, помітніша наявність в українській мові номінацій на позначення ситуацій, суб'єктом принизливої щодо чоловіка дії в яких виступає саме жінка (*дати, піднести / дістати, покуштувати, з'їсти гарбуза* «дістати відмову під час сватання»), свідчать про те, що в номінативно-аксіологічному фонді української мови образ жінки є менш дискримінованим.

Інше досить масове мовне явище — розподіл іменників у межах лексико-граматичної категорії істот — неістот (перенесення у сфері словозміни назв істот форми род. в. у позицію знах. в.), яке також, безперечно, виникло й поширювалося під впливом відповідних соціальних чинників — від назв осіб чоловічої статі до назв осіб жіночої статі, а також дітей і тварин⁴⁵, за умови його прямого пов'язування з усвідомленням місця жінки в російському і ук-

⁴² *Потебня А. А.* Из заметок по русской грамматике. — М., 1958. — Т. 1–2. — С. 448–449.

⁴³ Докладніше про це мовне явище див., зокрема: *Тараненко О. О.* Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух // *Мовознавство*. — 2005. — № 1. — С. 3–25.

⁴⁴ Див., наприклад: *Телия В. Н.* Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М., 1996. — С. 260–268.

⁴⁵ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* «Я» (сукупність принципів антропоцентризму, соціально активної особи та андроцентризму) в організації слов'янських іменних (родових) класифікацій // *Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. П. Кочергана*. — К., 2006. — С. 67–71.

раїнському суспільстві дало б уже значною мірою відмінне від попереднього уявлення щодо порівняння ментальності цих народів у їх історії. Якщо в російській мові категорія істот уже до кінця XVIII ст. повністю охопила всю сферу найменувань живих істот (крім синтаксично зв'язаних зворотів на зразок *вийти в люди, пойти в гості*): *увидеть дедов, женицин* (так само: *детей, раков, овец, телят*), то в українській мові картина все ще лишається ніби незавершеною: літ. *побачити дідів, жінок*, але у фольклорі, в південно-західних говорах: «А хто любить *дівчаточка, А я молодиці*», «Три відра (горілки) *на самі баби* замало, не то для *хлопів*» (Л. Мартович) (пор. також з варіантністю вже в межах літературної мови: *маю дітей / дещо заст. і діал. діти, пасти овець / вівці* і т. ін.). Ще більшою мірою таку «дискримінацію» жінок — з відмінюванням їх найменувань у множині за зразком назв неістот — маємо в сусідніх західнослов'янських мовах, хоча в історії їхніх народів суспільне місце жінки також було вищим, ніж в історії російського суспільства (особливо в польському, де й дотепер існує ритуал цілування руки жінкам під час вітання та прощання): п. *zobaczyć dziadów*, але *kobiety* (так само: *dzieci, raki, owce, telata*), слд. *uvidiet' dedov*, але *ženy* і т. ін. Очевидно, незавершення процесу поширення цієї категорії з неохопленням (неповним охопленням) нею назв осіб жіночої статі у формі множини простіше вже пояснювати дією власне мовних чинників (консерватизмом граматичної структури мови).

Досить споклилим, на перший погляд, було б також трактування (але вже на користь повнішого забезпечення «мовних прав» жінки саме в українській мові) більшої продуктивності в українській мові порівняно з російською явища суфіксальної моції у сфері позначень жінки за родом занять і соціальним становищем (*авторка, бібліотечарка, держсекретарка, лекторка, лікарка, редакторка* і под.), оскільки, за постулатами сучасного гендерного руху, жінка має іменуватися «жіночими», а не «чоловічими» назвами. Однак у російській мові явище такої словотвірної фемінізації також було, як відомо, досить активним на початку, а особливо в 20–30-і рр. XX ст.: *большевичка, депутатка, милиционерка, авторша, агитаторша, лекторша* та ін. (цьому сприяли як соціальний фактор — дедалі більша участь жінок у суспільному, виробничому житті й офіційне проголошення в СРСР фактичної рівності жінки з чоловіком, так і фактор нормативно-мовний — розхитування і демократизація попередніх літературних норм). І якщо пізніше це явище стало згасати (більшість подібних утворень тепер сприймаються як розмовні або й просторічні; пор., наприклад, з уст звичайного носія мови, причому саме жінки: «Многих моих подруг и меня в том числе задевает, когда нас называют не *продавцами*, а “*продавщицами*”»: В. Кочегарова, ст. *продавец*. — «Правда», 27.12.1980), то це, звичайно, не тому, що роль жінки в російському суспільстві стала меншою чи менш цінованою. Просто тепер вона стала передаватися за допомогою синтаксичної фемінізації: *врач пришла, врач была спокойна* і навіть *опытная врач*. Явище суфіксальної фемінізації найповніше представлене в тих слов'янських літературних мовах (їх більшість), які формувалися на народнорозмовній основі й менше спираються на давніші літературно-книжні традиції: так, російська мова виявляє меншу схильність до таких процесів порівняно з усіма іншими слов'янськими мовами, а польська (для неї це явище значно характерніше, ніж для російської) — порівняно як з іншими західнослов'янськими, так і з південнослов'янськими мовами. В основі такої неоднакової продуктивності цього явища в різних мовах лежать два нормативно-мовні фактори: по-перше, більша демократичність норм «молодописемних» літературних мов, у тому числі й української, по-друге, національно-мовний пуризм — як одна з рушійних сил відзначеного процесу в тих сучасних слов'янських мовах, які розвивалися і продовжують розвиватися під потужним впливом інших мов (звідси ширша представленість цього процесу в українській і білоруській мовах порівняно з російською, у хорватській — порівняно з сербською).

Що ж до питання про більшу / меншу «демократичність» у творенні в українській і російській мовах форм прізвищ для жінок: *Марія Швець* чи *Марія Шевцова* і под., то не треба забувати, що подібні «присвійні» прізвищеві форми були (і ще й лишаються в розмовній мові) характерними і для української мови: *Ковалиха, Гнаточка, Бажанова* і под. (ця модель, як відомо, є офіційно закріпленою й тепер, наприклад, у чеській мові: *Nováková, Pujmanová*, у прізвищах іноземок: *Martynová, Thatcherová* і под.). Можна згадати також дискусію 1920-х рр. під час роботи над новим українським правописом, коли спочатку пропонувалося узаконити тільки суфіксальні форми як такі, що найбільше відповідають народним традиціям української мови, і лише, як пише С. Єфремов, тому, що «комуністи обстоювали, що жіночі прізви-

ща не повинні одмінятися од чоловічих, бо це ніби знаменує приниження жінки, залежність її від чоловіка, присвійність її чоловічій статі»⁴⁶, було допущено варіантність: *Ганна Чуб* або *Чубова* і под. (пор. характерну для того часу варіантність: *Марія Грінченко* / *Грінченкова*, *Олена Курило* / *Курилова* та ін.)⁴⁷.

У морально-оцінному розмежуванні української і російської мов на шкалі суспільних цінностей фактор відсутності / наявності в них особливо брудних, цинічних лайок («матюків») ставиться на першому місці: «Найпомітнішими “культурними” здобутками Галичини з приходом сюди “північних братів” стало пияцтво, хабарництво, блат і, звичайно, вульгарщина й матірщина» (Роп'яник І. Про «істинно русскую» культуру, або Хто сіє вітер? // Галичина, 4.10.1995); «В останні роки мені довелося побувати в десятках районів, у сотнях сіл уздовж річок Ворскла і Псьол на Полтавщині. Мова (а отже, і саме уявлення про народ, націю) справляє тут враження конаючої істоти, яка ані жити нормально не може, вражена метастазами вульгарного російськоподібного наріччя, привселюдної, цинічно-хамської матюкальщини, ані вмерти остаточно також не може, бо ще живуть у ній здорові українські мовні джерела. Чиста, як материнська сльоза, мова бабусі й дитини і суцільна кацапська гидотна лайка недоростка та парубійка лунають тут впереміжку, чоловіки матюкаються при жінках і дітях — переважно отаку “русько-язычну» культуру передали нам наші сусіди з Півночі» (Косів М. Без мови немає народу // ЛУ, 15.09.1994); «У нас знають тільки російські матюки, бо українських матюків не існує в природі» (Мозговий І. «Культура» матюків? // СП, 1999, ч. 8); «Їхні матюки обсіли наші язика» — напис на плакаті (УУ, 2000, № 7, с. 29). Російське коріння мату в українській мові виразно простежується:

а) як у формі самих слів — компонентів таких висловів: *мать*, пор. укр. *мати*, дієслівних форм з початковим *йо...* при укр. *ї(є)...*, так і в більшій «природності» (частотності й «простоті») функціонування таких лайок у російській мові, а в сприйнятті українців, крім того, — в наявності відомих паремій, зафіксованих ще в ХІХ ст., *московська лайка*, *лаятися по-московському* (*по-московськи*, як *москаль*) і под. Наприклад:

«“Што ви, хахли!”, да так і лягнув по-московськи. Овва, як же погано злаяв! О, пур же йому, як негарно! “Ваша світлость, біда прийшла козакам!” “Какая біда?...” І знов так і загнув нам по-московськи на всю губу» (з розповіді колишнього запорожця: Кулиш П. Записки о Южной Руси : В 2-х т. — СПб., 1857. — Т. 1. — С. 290); «Ей, не бийсь, кажу, Твардовський! / Гвалт, рятуйте, лоде! / Бо вилаю по-московській — / Сором слухать буде» (П. Гулак-Артемівський); «Саул прочумався, та й ну, / Як той москаль, у батька, в матір / Своєю рідоньку волохату / І вздовж і впоперек хрестить» (Т. Шевченко); «А лається гидко, як москаль» (І. Нечуй-Левицький); «По Україні так, як по Європі, можна їздити з простим народом у третьому класі, а в Московщині неможливо, бо крім того свинства, що вона (жінка з України.— О. Т.) перетерпіла та *московської лайки* наслухалася, вона ще там набралася паразитів, якими кишить московський народ» (Чикаленко Є. Х. Зібрання творів : В 7 т. — Т. 1. Спогади (1861–1907).— К., 2003. — С. 296;

б) у численних спостереженнях як з українського, так і з російського боку за станом мовної культури в обох народів, зокрема в українській мові до і після революційних подій 1917 і в наступний період:

«Молодец! меня подбил ехать в Киев, а сам сидит, и ни гадки о том. А между тем я почти что не на выезде уже. Что ж, едешь или нет? — влюбился же в эту старую толстую бабу Моск-

⁴⁶ *Єфремов С.* Щоденники 1923–1929.— К., 1997.— С. 360–361.

⁴⁷ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах іменних граматичних категорій) // *Мовознавство.*— 2006.— № 1.— С. 53–54.

ву, от которой, кроме щей да матерщины, ничего не услышишь» (з листа М. Гоголя до М. О. Максимовича в Москву, 1834 р.); «...малороссийская песня гнушается бесстыжего срамословия, которым приизобилует народное песнетворчество в России» (Н. Лесков. Еврей в России, 1883 р.); «Живу я в усадьбе близ Сум... Вокруг в белых хатах живут хохла. Народ всё сытый, веселый, разговорчивый, остроумный... Нищих нет. Пьяных я еще не видел, а матерщина слышится очень редко, да и то в форме более или менее художественной...» (з листа А. П. Чехова за 1888 р.); «Начинается торг... Ядреной и крутой ругани великоруссов, от которой дух в груди спирает и глаза на лоб лезут, не слышно, — ее заменяет мягкий юмор, щедро украшающий речи. Не слышно и великорусского “тыканья”» (М. Горький. Ярмарка в Голтве, 1897 р.); «У меня в комнате ночуют кубанцы (кубанські козаки. — О. Т.)... крестьяне ясно украинского происхождения... Они... домовиты, меньше ругатели, спокойнее, серьезнее, чем донцы и ставропольцы» (Из дневника 1920 года Исаака Бабеля // Дружба народов. — 1989. — № 5. — С. 253); «Командував Сидорчук (сотник армії УНР. — О. Т.) сердитим голосом, але без матюків, дарма що вийшов із російської армії, де ні солдати, ні офіцери не могли обійтись без цієї гидкої лайки. Взагалі, в українській армії я ніколи не чув матюків. І це не тому, що вона складалася з самих святих, а тому що матюки були невластиві, ба навіть чужі українській народній вдачі. Ще з дитинства запам’яталось мені, як у Недригайлові моя баба по батькові, розповідаючи дорослим про якогось волоцюгу Федька, пошепки казала з жахом на обличчі: “То такий розбишака, що навіть по-московському вмє ляяться!”» (Б. Антоненко-Давидович. На шляхах і роздоріжжях: Спогади).

На противагу цьому, про власне українську лайку в подібних протиставленнях говорять звичайно як про досить невинну. Наводячи, зокрема, враження від подорожей по Україні іноземців у XVII ст. і пізніше (наприклад, зі спогадів Павла Алепського: «Ми помітили в цьому народі набожність, богобоязність і благочестя, що дивували розум. Який це благословенний народ!»), автори таких заміток зазначають, що найобразливішими словами в українців, у тому числі в козаків, були *свиня, собака, чорт (дідько)*⁴⁸ (див. також, наприклад: Мозговий І. «Культура» матюків // СП, 1999, ч. 8; Яремко О. Бур’ян на мовному полі // УУ, 2003, № 2, с. 35) або, за даними пам’яток української мови, *корчемник, нецнота, здайця, пес, кат, своволник* (Ю. Мушкетик. — ЛУ, 23.10.2008). Узагалі ж «українці завжди були доволі делікатним народом і лялися, так би мовити, обережно: “А щоб тебе качка копнула!”, “А щоб тебе дідько не взяв!”, “Щоб тобі голову потилицею назад повернуло!”. ...що страшного, якщо когось копне качка?» (Синяк Дм. [Інтерв’ю з Я. Радевичем-Винницьким].— Високий Замок, 20.07.2001; «Питомо українська лайка є втіленням красномовства (“Щоб тебе гопнуло й перекинуло!”), доброзичливості (! — О. Т.) (“Щоб тобі добре було!”), романтизму (“Щоб тебе дощ намочив!”) та дотепності (“Щоб тебе качка копнула!”, “Щоб тобі пір’ячко в роті виросло!”). Вона ніколи не принижувала людської гідності (! — О. Т.), тому справжня українська лайка не має нічого спільного з брутальним, вульгарним триповерховим матюком “великого і могутого”...» (О. Яремко). Автор першої граматики живої народної української мови до «лайливих», «сильних» малоросійських висловів також відносив такі, як «ніж твоєму батькові в серце», «стонадцять чортів твоєї матері», які «ужасное (! — О. Т.) поняття представляють о его (малоросіянина.— О. Т.) характере»⁴⁹.

У загадуваному вище переліку 15 позитивних «тому що» на підтримку В. Ющенка як кандидата в Президенти України після твердження «Тому що він плекає в родині народні традиції, шанує старовинні звичаї свого народу» подано: «Тому що він ніколи не осквернить вуст матюччям, “фенею” і не назве свій народ “козлами»» (натяк на висловлювання В. Януковича — основного опонен-

⁴⁸ Див., наприклад: Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування.— К., 2006.— С. 237–252.

⁴⁹ Павловский А. Грамматика малороссийского наречия.— СПб., 1818.— С. 108–109.

та В. Ющенко під час виборів.— О. Т.) (Кіпіані В. Так! Тому що... Ющенко // Так! (всеукр. інформ. бюл., 3.11.2004).

Однак у середовищі україномовної інтелігенції поряд з більш узвичаєною, «народницькою», позицією прибічників погляду на високу моральність української народної культури та української мови, як і в питанні про «соціальне дно» та його жаргони, увиразнюється й певною мірою протилежна позиція, зумовлена прагненням бачити українську культуру та українську мову загалом такими ж, як і мови та культури інших європейських народів. Так, в одній з програм «Табу» (т/к «1+1», 8.07.1999), присвяченій проблемі нецензурної лексики, розгорілася дискусія між відомими в Україні філологом Галиною Сагач, яка займається українською риторикою, і письменником Юрієм Покальчуком — автором, зокрема, творів еротичної прози. Г. Сагач, нагадавши, що українська мова наймузикальніша у світі, і цитуючи твори класиків української літератури, виступала за «шляхетність, аристократизм думання, говоріння і діяння» і проти «закликів полюбити потворне». Ю. Покальчук, виступаючи проти того, щоб «тримати нашу мову в резервації», в принципі не заперечував проти «функціонального використання мату», тобто не як постійного атрибута мовлення, а як одного із сильних експресивних засобів мови у відповідних ситуаціях. Ведучий програми Микола Вересень, відгукнувшись з неприхованою іронією на репліку із залу про «московське», а не «наше» коріння такої лексики («І тут москалі! І тут вони»), став явно на позицію «антипуристів»: «То що ж це за нація, що за мова?! В російській, польській, сербській мовах є такі слова, а в українській немає».

Стали з'являтися україномовні еротичні видання, публікуватися збірки українського еротичного фольклору (в записах, зокрема, М. Максимовича, Т. Шевченка, П. Чубинського, І. Франка, Хв. Вовка, В. Гнатюка та ін.)⁵⁰, старі етнографічні матеріали з описом любовних ігор і весільної обрядовості та відповідною лексикою, упорядники, публікатори й рецензенти яких не без іронії відмежовують свої погляди на моральність українського народу від надто, на їхню думку, пуристичних, з «надто рожевим уявленням про українські традиції» (У нас сексу нема.— Молода Галичина, 26.06.2003): «Українці — народ цнотливий, та все ж...» (інтерв'ю із засновником і головним редактором еротичного журналу «Лель» С. Чирковим.— ЛУ, 4.07.2002); «Деякі пуристи-народолюби ставляться до видання книжок, подібних до “Українських сороміцьких пісень”, насторожено й недружелюбно. Можливо, винахідникам надуманих теорій “цнотливого українського кохання” мало б сенс ознайомитися з тим, що працював, так би мовити, практикум „автентичного українця”» (В. Григоренко.— Стол. нов., 14.09.2004).

Наявність непристойної, в тому числі сороміцької, лексики в українській народній мові, незалежно від впливів інших мов, — річ, звичайно, очевидна. Однак при цьому слід мати на увазі особливості такого лексикону в українській мові на тлі інших, зокрема слов'янських, мов як у самій його природі, так і в його функціонуванні.

Уживання в лайливій (з метою образи, приниження кого-небудь), а згодом також у широкій експресивній і ще пізніше, як це властиво лайкам узагалі, у загальноемотивній (як засіб мовної бравади і навіть у майже автоматичному вживанні — те, що в російській мові жартома стали називати «для зв'язки слів») функціях слів на позначення коїтусу (спочатку, очевидно, тільки щодо матері співрозмовника як об'єкта) та статевих органів чоловіка і жінки — факт, відомий у різних слов'янських і неслов'янських мовах, і робити в цьому плані виняток для ук-

⁵⁰ Наприклад: Бандурка : Українські сороміцькі пісні / Упоряд. М. Сулима.— К., 2001.— 280 с.; Українські сороміцькі пісні / Упоряд. М. Красиков.— Х., 2003.— 287 с.; Виженко О. Україна кохання: Фольклорні дослідження.— К., 2005.— 241 с.

раїнської мови навряд чи є підстави. Але в масовому вияві в українському народному слововжитку це явище стало поширюватися протягом кількох останніх століть в основному з російської мови — через російськомовне середовище в містах, армії, ув'язненні і т. ін., особливо в радянській час у зв'язку з масовістю міграції населення, перебування в ув'язненні тощо, а також як «начальницький мат». Дослідники виділяють кілька основних тематичних типів у формуванні експресивно найсильніших і тому найобразливіших лайок у різних народів: а) «анально-екскремальний» (зокрема, в німецькій, англійській, французькій, чеській мовах), б) «сексуальний» (зокрема, в російській, сербській, хорватській, болгарській мовах), в) «сакральний» — зі згадуванням, з одного боку, Бога, Богородиці, святих і т. ін., а з другого, — чорта і т. ін. (зокрема, в романських, частково в чеській, словацькій, польській мовах), і в українській традиційній лінгвокультурі переважає перший із них⁵¹. Хоча самі «прямі» народні назви статевих органів і статевого акту є, як відомо, спільнослов'янськими і стали сприйматися як непристойні, очевидно, після прийняття християнства з його осудом усього того, що стосується «тілесного низу»⁵². Такі слова вживалися (і продовжують уживатися) не просто в номінативній, а в номінативно-ритуальній функції (з явним смакуванням від усвідомлення як того, що це стосується саме еротичної сфери, так і того, що це непристойні, «заборонені» слова) і в українській весільній обрядовості (див. названі вище фольклорні збірки).

Щодо тематичної різноманітності та поширеності вживання лайок (не «мату»), то, звичайно, український народ не можна назвати надто цнотливим, у супереч досить популярним у певних колах українського суспільства поглядам⁵³. Крім названого вище типу, це й, зокрема, образливі згадування батька (пор. навіть наявність спеціального слова *батькувати: чорт його батька знає* і под.) і матері кого-небудь (причому не тільки в звертаннях з назвами хвороб та інших нещастя на зразок *сто сот крот болячок твоєї матері*, а й з можливим сексуальним підтекстом: «Не зводь з ума, *кרותь твою ма*, бо я не дитина» — Сл. Гр., II, 395), а також лайки на основі назв жінок аморальної поведінки *сука*, *курва* і под. і «найчастіша українська лайка — це в *чорта*»⁵⁴.

Проте за ознаками, по-перше, широти використання лайок із сексуальною мотивацією, особливо щодо матері, які в сучасному суспільстві вважаються особливо брудними й цинічними, по-друге, частотності функціонування лайок узагалі (нецензурні лайки в побуті й на роботі, в громадських місцях, написи на стінах, парканах, у туалетах, ліфтах тощо), зокрема і в сільській місцевості, і в комунікативному середовищі з присутністю чоловіків, жінок і дітей

⁵¹ Див.: Жельвис В. И. Поле брани : Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира.— М., 2001.— С. 158–160; Ставицька Л. Українська мова без табу: Словник нецензурної лексики та її відповідники : Обсценізми. Евфемізми. Сексуалізми.— К., 2008.— С. 32–39. Пор., наприклад, зразок мовлення одного з відомих українських громадських і політичних діячів, письменника: «— Я маю всіх вас у праці!» — так сказав 23 серпня 1991 р., за його словами, Дмитро Павличко до своїх політичних соратників у Верховній Раді, незадоволений ними, під час підготовки Акта про державну незалежність України після ліквідації путчу («Незалежність України», документальний фільм О. Ткаченка.— Т/к «Новий канал», 25.08.2003).

⁵² Уживання ж такої лексики в складі відповідних ритуальних формул у весільних, сільськогосподарських і под. обрядах, пов'язаних з мотивом родочості, посилювало гоніння на неї з боку церкви, оскільки такі обряди вважалися язичницькими (Успенский Б. А. Избранные труды.— М., 1994.— Т. 2.— С. 56–65), і це, таким чином, накладало на неї тавро ще більшої пейоративності.

⁵³ Наприклад: «Це явище в Україні — породження новітніх часів, тому що в українських традиціях не було вживання брудних слів і лайок для “плавності” мовлення, його “орнаментування” тощо» (Радевич-Винницький Я. Етикет...— С. 239). Пор., з іншого боку, в І. Огієнка: «Український народ, як і інші народи, добре знає лайку. ... Лайлива мова сильно поширена в нас серед простого народу, головню ж серед етично неміщної частини його... Поширена легенда, ніби українці навчилися лайки від росіян, — ця легенда нічим не доведена, бо росіяни не вміють так барвисто лягаться, як українці (тут ідеться, звичайно, не про мат, а радше про лайки-прокльони.— О. Т.). Лайка росіянина зовсім відповідає його реальному практичному поствованню: він зразу “заїде” в матір, “пустить матюка”... Навпаки, — українець насолоджується в лайці, ділить її на сотні ступенів і добирається до ваших печінок спроквола, ступнево, щоб уже десь аж наприкінці розпалитися й “загатити по-московському в батька-матір» (Огієнко І. Лайка в українського народу // Рідна мова.— 1937.— Ч. 7–8.— С. 321–324).

⁵⁴ Огієнко І. Знач. праця.— С. 325.

та окремо в мовленні жінок і дітей, у сім'ї, українська народна мова мала б і все ще має вигляд значно «скромнішої» на тлі російської⁵⁵. Як наслідок частотності й тому звичності вживання в російській мові відбуваються помітні зміни і в структурі лайок сексуального походження: з одного боку, внаслідок стирання експресивності лайки постійно оновлюються й посилюються — з творенням «кількаповерхових» (вищенаведене твердження І. Огієнка про явище аналогічної ампліфікації в українських лайках стосується, як уже відзначалося, інвективної лексики з іншою мотивацією), з другого, — навпаки, спрощення структури: це, зокрема, утворення вставного словечка-паразита («російського артикля») *бля*.

Самому російському мату нерідко приписують татарське (монголо-татарське) походження, що, як відомо, не доведено. У певних колах (про)української орієнтації цю версію використовують в одному ряду з іншими доказами [нібито] фіно-угорського та татарського субстрату і суперстрату сучасної російської мови, що мало б бути ще більш принизливим для неї, наприклад: «Адже відомо, що матюки прийшли в російську мову від тих азійських племен і народностей, які, перемішавшись з московитами, згодом утворили таку собі історичну спільноту “старшого брата”. Відомо також, що до “братньої допомоги” цього брата брудної лайки в Україні ніхто не чув» (Жолдак Я. Дещо про «благодійний вплив» російської мови // УС, 1996, № 47).

3. Виразники вищезазначених позицій (про)російської сторони ведуть полеміку звичайно різкіше, наступальніше, значно частіше, ніж їх опоненти, виставляючи об'єктом своєї критики українську мову в цілому, як таку, і за ними відчувається більша чи менша підтримка, принаймні мовчазна, не тільки певних політичних сил і культурних кіл, а й верств російськомовного населення в Україні, підтримка Росії як держави, незадоволених з приводу звуження функціонування російської мови в Україні. Представники ж (про)української сторони намагаються висувати більше аргументів, часто дуже конкретизованих, на користь української мови / проти російської мови, хоча в глибинній основі такої аргументації лежить, як видається, переважно все-таки «оборонна» позиція — прагнення відстояти українську мову в її поки що нерівній конкуренції з російською мовою в Україні — і відцентрові тенденції до повнішого віддистанцювання української мови від російської. Щодо самих суспільних кіл, які плекають образ української мови як «співучо-солов'їної», як мови зі значно вищим порівняно з російською морально-етичним потенціалом, а якщо брати в історичному плані — як однієї з найдавніших мов світу, то така їхня позиція, звичайно, зовсім не є загальноприйнятою серед різних верств суспільства сучасної України з проукраїнськими культурно-мовними та політичними орієнтаціями й більше того — наражається на критику з боку, зокрема, ліберальної творчої інтелігенції, науковців, які прагнуть до об'єктивного погляду на предмет, усіх тих, хто в тривалому вже співіснуванні реалістично-прагматичного і романтично-народницького поглядів на українську мову та її місце в сучасному суспільстві схиляється до першого. Це виявляється в неоднаковому ставленні до питання про місце в українській мові, зокрема, форм пошанної множини в родинному середовищі, непристойної лексики, демінутивних форм на зразок *воріженьки*, до частого вживання самого звороту «солов'їна мова» тощо. Пор., наприклад, відповідь редактора журналу «Сучасність», видання якого на початку 90-х рр. було перенесене в Україну, на листи обурених читачів (переважно з діаспори) з про-

⁵⁵ «У цілому в слов'ян матірня лайка оцінюється як риса чоловічої поведінки, хоча в деяких регіонах жінки лаються нарівні з чоловіками (Сербія : Левач, Груза та ін.). У росіян матірня лайка, в тому числі жіноча, табуована менше, ніж в українців і білорусів. За свідченням початку ХХ ст., росіяни схильні до лайки, українці — до проклять. На Російській Півночі матірня лайка вільно вживалася в присутності жінок, тоді як в українців вона заборонялася» (Санникова О. В. Брань // Славянские древности : Этнолингв. словарь : В 5 т. / Под ред. Н. И. Толстого. — М., 1995. — Т. 1. — С. 250).

тестами проти того зображення нинішньої України і тієї української мови, що стали практикуватися в художніх творах авторів журналу: «На жаль, нинішня (як, безперечно, й колишня.— *О. Т.*) Україна — це не ідилічний край з богобоязливим народом і солов'їною мовою» (*І. Дзюба.*— *Сучасність*, 1996, № 3–4, с. 6); скептичне ставлення щодо тверджень про відсутність в українській мові злодійського жаргону як її позитивну рису: «...не витримує критики й замилювання автора (*М. Холодного.*— *О. Т.*) тим, що український народ не створив блатного жаргону. Та це ж гандж, а не чеснота! ...Коли національна мова не вживається хоч у якійсь із сфер спілкування, не має якогось із комунікативних рівнів, то це свідчить або про її пригніченість (це у нас), або недорозвиненість. На жаль, у нас є злочинці. І якщо вони вже є, мусив би бути й жаргон, якби жили ми повноцінним національним життям. А де наш молодіжно-студентський жаргон? ... Вибачте мені брутальну прямоту, але українська мова остаточно відродиться тоді, коли українські повії пропонуватимуть свої послуги на своєму, українському, жаргоні. От коли б повії в Україні перевелися...»⁵⁶; відкидання «настійного плекання міфу про її (української мови.— *О. Т.*) калиновість і солов'їність, що мусили б автоматично утвердити любов до цієї мови у російськомовних людей»⁵⁷ у дослідженні української непристойної лексики.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВК	— «Вечірній Київ» (газ.).
ГУ	— «Голос України» (газ.).
Даль	— <i>Даль В. И.</i> Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т.— М., 2004.
Дон. Кряж	— «Донецкий кряж» (газ.).
ЛГ	— «Литературная газета» (Москва).
ЛУ	— «Літературна Україна» (газ.).
РУССВ	— <i>Вирган І. О., Пилиньська М. М.</i> Російсько-український словник сталих виразів.— Х., 2002.— 864 с.
Сл. Гр.	— Словарь української мови / Упоряд. Б. Грінченко.— К., 1958–1959.— Т. 1–4.
СП	— «Слово Просвіти» (газ.).
Став.	— <i>Ставицька Л.</i> Короткий словник жаргонної лексики української мови.— К., 2003.— 336 с.
Стол. нов.	— «Столичные новости» (газ.).
ССУМ	— Словник синонімів української мови : В 2 т.— К., 1999–2000.
т/к	— телеканал.
УР-1	— Українське радіо (перший канал).
УС	— «Українське слово» (газ.).
УУ	— «Урок української» (журн.).

О. О. TARANENKO

UKRAINIAN AND RUSSIAN LINGUO-CULTURAL VECTORS IN CONTEMPORARY UKRAINE: REALITY, POLITICIZATION, MYTHS (the first article)

Discussed are the tendencies to confrontation of Ukrainian and Russian in contemporary Ukraine in a wide range of cultural, moral/spiritual, and intellectual values of the society, polemics between the representatives of pro-Ukrainian and pro-Russian parties, politicization of stereotypes and evaluations of both languages.

Key words: the modern Ukrainian language, the Russian language in Ukraine, stereotypes of Ukrainian, evaluations of Ukrainian and Russian.

⁵⁶ *Оржиський І.* Зазнач. праця.

⁵⁷ *Ставицька Л.* Зазнач. праця.— С. 11. Див. також: *Андрусів С.* Демонстрування міфу «солов'їності» української мови в поезиці постмодерної прози // Вербальна агресія як мовно-культурний і соціальний феномен.— Л., 2006.— С. 21–30.